

भापा जिल्लाको अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा प्रचलित
लोकगीतको सङ्कलन र वर्गीकरण

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा समाजिकशास्त्र
संस्कृत अन्तर्गत नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह
(एम.ए.) द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको
प्रयोजनका लागि प्रस्तुत
अध्ययन प्रतिवेदन

शोधकर्ता

वीना भट्टराई

प्राइवेट परीक्षार्थी

परीक्षा रोल नं. ९५४००११

जनकपुर

२०६७

मूल्याङ्कन समितिको

सम्मति पत्र

वीना भट्टराइले स्नातकोत्तर तहको नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नु भएको अनारमुनी गा.वि.स. मा प्रचलित लोकगीतको सङ्कलन र वर्गीकरण शीर्षकको शोधकार्य सोही प्रयोजनका निमित्त स्वीकृत गर्दछौं ।

.....

कृतज्ञता-ज्ञापन

भापा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. मा प्रचलित लोकगीतको सङ्कलन र वर्गीकरण शीर्षकको प्रस्तुत अध्ययन प्रतिवेदन तयार पार्ने क्रममा आफ्नो कार्यव्यस्तताका बावजूद पनि मेरा लागि समय निकालेर अत्यन्त सौहार्द ढङ्गले परामर्श र उच्च मार्गनिर्देशन दिनुहुने आदरणीय गुरु सहप्राध्यापक डा. स्थिरप्रसाद पराजुली ज्यूले लगाउनु भएको गुण सदा सस्मण रहिरहनेछ ।

यस्तै यो अध्ययन प्रतिवेदन तयार गर्ने क्रममा सल्लाह र सुभाषण दिनुहुने आदरणीय गुरुहरु डा. राजेन्द्र विमल, सह-प्राध्यापक तीर्थराज थापा, उप-प्राध्यापक चन्द्रेश्वर लाल कर्ण, लक्ष्मी रिजाल, माधव प्रसाद भट्टराई, उमेश पोखरेल, दीपक पौडेलप्रति र सोम प्रसाद भट्टराई लगायतमा हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

मलाई यस अवस्थामा ल्याई प्याउन हरेक क्षेत्रबाट आफ्नो दायित्व निर्वाह गर्नुहुने बुवा दुर्गा सिग्देल, काका लक्ष्मी सिग्देल र मेरा पति रेवती प्रसाद भट्टराई प्रति म सधैं ऋणी रहनेछु ।

यसरी नै लोकगीतहरु संकलन गर्ने क्रममा पटक-पटक भापा गइरहादा सहयोगी भावना बोकेर सहयोग गर्नुहुने भापा जिल्ला अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ का बसी सम्पूर्ण बुवाआमा, दाजुभाइ तथा दिदी बहिनीहरुप्रति पनि म आभार प्रकट गर्दछु । साथै भापा सांस्कृतिक, आर्थिक, शैक्षिक गतिविधिजस्ता विविध पक्षबारे जानकारी गराउने जि.वि.स. भापा, जि.शि.का. भापाका सहयोगलाई सम्झनु पनि मैले आफ्नो कर्तव्य ठानेकी छु ।

अध्ययन प्रतिवेदन लेखनका निम्ति मसागै भापाका विभिन्न स्थलहरुमा पुगेर गीत रेकर्ड र संकलन गर्न सहयोग गर्ने दाजु तीर्थ सिग्देलको सहयोग भुल्न नसकिनेछु ।

यसरी नै मलाई अध्ययनका निम्ति उचित वातावरण तयार पारिदिनुहुने भाउजु कल्पना सिग्देलको गुण पनि कहिल्यै विसर्ने छैन । साथै हरेक क्षेत्रमा सहयोग पुरयाउादै आएका भाइ लेखनाथ सिग्देल र छोरो डेनिस लगायत छोरी श्रद्धा भट्टराईलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यस अध्ययन प्रतिवेदनलाई यथासम्भव शुद्ध र स्पष्टताका साथ टड्कण गर्न सहयोग गरिदिने सुशील कुमार ठाकुर (श्री राम कम्प्यूटर, रामचौक, जनकपुरधाम-४) लाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा यस अध्ययन प्रतिवेदनमा समावेश भएका सम्पूर्ण लोकगीतहरु क्यासेटमा सुरक्षितसाथ सङ्ग्रह गरिराखेको जानकारी गराउादै यस अध्ययन प्रतिवेदनको आवश्यक मूल्यांकनका लागि रा.रा.ब. क्याम्पस नेपाली शिक्षक विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति : २०६६.....।.....।.....

प्रस्तुतकर्ता

वीना भट्टराई

प.क्ष. रोल नं. ९५४००११

नेपाली शिक्षण विभाग, जनकपुर

विषयसूची

पहिलो परिच्छेद

शोध प्रस्ताव

अध्ययन प्रतिवेदन

- १.१ अध्ययन प्रतिवेदन शीर्षक
- १.२ अध्ययपत्रको प्रयोजन
- १.३ विषय परिचय
- १.४ समस्याकथन
- १.५ अध्ययन प्रतिवेदनका उद्देश्यहरु
- १.६ पूर्वकार्यको समीक्षा
- १.७ अध्ययन प्रतिवेदनको औचित्य
- १.८ अध्ययन प्रतिवेदनको सीमाङ्कन
- १.९ सामाग्री संकलन र शोध विधि
- १.१० अध्ययनपत्रको रूपरेखा

दोस्रो परिच्छेद

अनारमुनी गा.वि.स. को संक्षिप्त परिचय

- २.१ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि
- २.२ भौगोलिक परिचय
- २.३ राजनीतिक/प्रशासनिक विभाजन
- २.४ नदीनाला
- २.५ प्रमुख स्थलहरु
- २.६ शैक्षिक स्थिति
- २.७ सामाजिक जनजीवन
- २.८ साहित्यिक गतिविधि
- २.९ निष्कर्ष

तेस्रो परिच्छेद

लोकगीतको सैद्धान्तिक परिचय

- ३.१ लोकगीतको परिचय
- ३.२ लोकगीतको परिभाषा
- ३.३ लोकगीतको वर्गीकरण

- ३.४ लोकगीतको विशेषता
- ३.५ निष्कर्ष

चौथो परिच्छेद

अनारमुनी गा.वि.स. मा प्रचलित नेपाली लोकगीतहरूको संकलन

- ४.१ कर्मगीत
- ४.२ संस्कारगीत
- ४.३ बाह्रमासे गीत
- ४.४ पर्वगीत
- ४.५ निष्कर्ष

पाचौ परिच्छेद

अनारमुनी गा.वि.स. मा प्रचलित नेपाली लोकगीतहरूको वर्गीकरण

- ५.१ पृष्ठभूमि
- ५.२ संरचनाका आधारमा वर्गीकरण
- ५.३ सहभागिताका आधारमा वर्गीकरण
- ५.४ निष्कर्ष

छैठौँ परिच्छेद

उपसंहार तथा निष्कर्ष

- ६.१ उपसंहार
- ६.२ निष्कर्ष
- ६.३ सम्भाव्य अध्ययन प्रतिवेदन शीर्षकहरू

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

अनारमुनी गा.वि.स. मा प्रचलित लोकगीतहरूको संकलन र वर्गीकरण प्रयोग भएको संक्षिप्त

शब्दहरू:

उ.मा.वि.	:	उच्च माध्यमिक विद्यालय
इ.बो.	:	इङ्ग्लिश बोर्डिङ
क्र.सं.	:	क्रम संख्या
गा.वि.स.	:	गाउा विकास समिति
जि.वि.स.	:	जिल्ला विकास समिति
डा.	:	डाक्टर
डि.से	:	डिग्री सेन्टिग्रेट
त्रि.वि.	:	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
दो.सं.	:	दोस्रो संस्करण
नं.	:	नम्बर
नि.मा.वि.	:	निम्न माध्यमिक विद्यालय
पा.वि.के.	:	पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
प्रा.वि.	:	प्राथमिक विद्यालय
पृ.	:	पृष्ठ
मि.	:	मिटर
सम्पा.	:	सम्पादक
सा.सं.	:	सातौं संस्करण

पहिलो परिच्छेद

शोध प्रस्ताव

१.१ अध्ययन प्रतिवेदन

प्रस्तुत अध्ययन प्रतिवेदनको शीर्षक “अनारमुनी गा.वि.स. मा प्रचलीत लोकगीतको संकलन र वर्गीकरण” रहेको छ ।

१.२ अध्ययन प्रतिवेदनको प्रयोजन

प्रस्तुत अध्ययन प्रतिवेदन त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय अन्तर्गत रा.रा.ब. कयाम्पस नेपाली शिक्षण विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको देसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार गरिएको हो ।

१.३ विषयगत परिचय

लोकगीत मानव सभ्यताको विकास सागसागै प्रारम्भ भएको मानिन्छ । लोकसाहित्यका विभिन्न विधाहरु (लोकगीत, लोककथा, लोकनाटक आदि) लोकगीतलाई सर्वप्राचीन र सर्वप्रिय विधा मानिन्छ । ग्रामीण लोकजीवनका विविध पक्षहरु सामाजिक, सांस्कृतिक चालचलन, सुखदुःख, हर्ष-पीडा, आशा-निराशा, उत्साह-उमङ्ग प्रेमप्रसङ्ग आदिका अभिव्यक्तिको सशक्त माध्यम लोकगीत हो । कुनै पनि समाजको विगतको इतिहास, त्यहाको आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक अवस्था चेतनाको स्तर र अन्य विविध पक्षहरुका बारेमा जिज्ञासा मेट्न सम्बन्धीत समाजमा प्रचलित लोकगीतको अध्ययन गर्नु आवश्यक हुन आउछ, किनभने लोकगीत लोकको इतिहास हो र वर्तमान भविष्यको सूचक पनि हो ।

भापा जिल्लाको अनारमुनी गा.वि.स. वडा नं. ३ को प्राकृतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, भाषिक विविधताले परिपूर्ण वार्ड हो । यहा विविध जातजातिका मानिसहरु बसोबास गर्दछन् र उनीहरुका आ-आफ्नै सामाजिक, सांस्कृतिक, परम्पराहरु छन् । यहा ब्रतवन्ध, विवाह र मृत्युजस्ता संस्कार कर्म र तीज दशैं, तिहार आदि महत्वपूर्ण चाडपर्वहरु मनाइन्छन् । यी चाडपर्व र संस्कारकर्म मनाउदा ती संस्कारहरुसाग सम्बन्धीत गीतहरु गाएर मनोरञ्जन गर्ने परम्परा रहेको छ । यहा भजन, बालन, सिलोक, सागिनीजस्ता गीतहरु अत्यन्त लोकप्रिय रहेका छन् । यहा विवाह संस्कारमा सिलोक, रत्यौली र खाडोगीत गाउने प्रचलन पनि रहेको छ ।

सागिनी तिहारमा देउसी, भैलो गीत गाईन्छन् । यहा असारे, दाडाजस्ता पर्वगीतहरु पनि गाईन्छन् । यस्ता गीतहरुमा स्थानीय लोकजीवनका विशुद्ध अभिव्यक्ति प्रकट भएका हुन्छन् । यहा धान नाच गीत चण्डी नाच गीत जस्ता जातीय गीतहरु पनि देखिन्छन् । हाल आएर आधुनिक सञ्चारमाध्यमका साथसाथै नेपालमा भित्रिएका हिन्दी, अङ्ग्रेजीगीतका प्रभावले गर्दा स्थानीय मूल्य, मान्यता र परम्परालाई प्रतिविम्बित गर्ने लोकगीतहरु ओभ्केलमा पर्न गएका छन् । यही समस्या भापा जिल्लाको अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा पनि रहेको छ । यस्तो स्थितिमा यहाका

लोकगीतहरूको अध्ययन, अनुसन्धान, संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्नु अत्यावश्यक छ । यहा राजवंशी आदिवासीहरूको समेत गीतका प्रभावले नेपाली लोकगीतमा केही प्रभाव परेको पाइन्छ ।

१.४ समस्याकथन

नेपाली लोकसाहित्यमा मात्र नभई लिखित साहित्यको समृद्धिको लागि समेत लोकगीत बलियो आधारस्तम्भका रूपमा रहेको छ । नेपाली लोकजीवनका विविध अनुभूतिहरू लोकगीतमार्फत अभिव्यक्त भएका हुन्छन् । अनारमुनी गा.वि.स. मा पनि त्यस्ता गीतहरू प्रशस्त मात्रामा रहेका छन् तर यहाका लोकगीतका बारेमा व्यवस्थित किसिमले हालसम्म अध्ययन र अनुसन्धान भएको पाइदैन । त्यसैले निम्नलिखित समस्याहरूमा केन्द्रित भई प्रस्तुत अध्ययन प्रतिवेदन तयार गरिएको छ ।

- १) भ्वापा जिल्लाको अनारमुनी गा.वि.स. वडा नं. ३ मा के कस्ता लोकगीतहरू प्रचलित छन् ? त्यसलाई पहिचान गर्न ।
- २) भ्वापा जिल्लाको अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३, प्रचलित लोकगीतहरूलाई के कति वर्गमा वर्गीकरण गर्ने ।
- ३) अनारमुनी गा.वि.स. मा प्रचलित लोकगीतहरूलाई विषयवस्तु, प्रस्तुति, संरचना र भाषाशैलीका आधारमा के कसरी विश्लेषण गर्न ।

१.५ अध्ययन प्रतिवेदनका उद्देश्यहरू

उपयुक्त अध्ययन प्रतिवेदन समस्यामा केन्द्रित रही गरिने यस अध्ययन प्रतिवेदनका उद्देश्यहरू यस प्रकार छन् ।

- १) भ्वापा जिल्लाको अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३, मा प्रचलित लोकगीतहरूको संकलन गर्नु ।
- २) भ्वापा जिल्लाको अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३, मा प्रचलित लोकगीतहरूको वर्गीकरण गर्नु ।
- ३) भ्वापा जिल्लाको अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा प्रचलित लोकगीतहरूलाई विषयवस्तु, प्रस्तुति, संरचना र भाषाशैलीको आधारमा विश्लेषण गर्नु ।

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा

राष्ट्रिय स्तरमा नेपाली लोकगीतको अध्ययन विश्लेषण गर्ने कार्य विभिन्न विद्वान्हरुबाट हुदै आएको पाइन्छ । हाल नेपाली साहित्यको अध्ययन-अनुसन्धानको क्रममा निश्चित क्षेत्र र भाषाका लोकगीतहरुको अध्ययन, सङ्कलन र सम्पादन गर्ने प्रायासहरु भईरहेका छन् । तर हालसम्म भ्वापा जिल्लाको अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा केन्द्रित भएर यहा, प्रचलित सबै प्रकारका लोकगीतहरुका बारेमा अध्ययन, अनुसन्धान गर्ने कार्य नभए तापनि राष्ट्रिय स्तर वा क्षेत्रीय स्तरमा भएका केही पूर्वकार्यहरु नै प्रस्तुत अध्ययन प्रतिवेदनका निम्ति सान्दर्भिक रहेका छन् र तिनै पूर्वकार्यहरुबारे यहा क्रमशः चर्चा गरिएको छः

गोपालराईले (२०२०) पृ. १३ नेपाली जनसाहित्य काठमाडौं (रोयल नेपाल एकेडेमी) यसमा नेपालको पूर्वी भेगमा प्रचलित रहेको केही गीतहरु संकलित छन् तर भ्वापा जिल्लाको अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा प्रचलित सबै प्रकारका गीतहरु भने समेटिन सकेको पाइदैन ।

धर्मराज थापाले (२०३२) 'मेरो नेपाल भ्रमण' भन्ने पुस्तकमा मोरङ जिल्ला सम्म पुगेर त्यहाका भ्वापा जातिको संस्कृतिमा लोकगीतको प्रचलन भएको बताएका छन् । तर उहा भ्वापा तिर छिरेर नेपाली भाषामा प्रचलित लोकगीतका बारेमा कुनै चर्चा गरेको पाइदैन । (धर्मराज थापा, (२०३२) मेरो नेपाली भ्रमण, दो.सं., (ललितपुर : साभा प्रकाशन)

कृष्णाराज कोइरालाले (२०४९) 'नेपाली लोकगीतसंग्रह' भन्ने पुस्तकमा विभिन्न क्षेत्रमा प्रचलित नेपाली लोकगीतहरु र ती गीत गाइने स्थलको नामसमेत उल्लेख गरी प्रस्तुत गरेका छन् । (कृष्णाराज कोइराला, (२०४९), पृ. १-१४ ।) नेपाली लोकगीत संग्रह, (विराटनगर: कोइराला प्रकाशन) यसमा भ्वापा जिल्लाको अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा प्रचलित केही लोक गीतहरु समेटिएका भए पनि यहा प्रचलितसबै प्रकारका नेपाली लोकगीतहरुको वर्गीकरण र विश्लेषण गर्ने काम भने भएको पाइदैन ।

डा. शम्भु प्रसाद कोइरालाले (२०५५) 'लोकसाहित्य: सिद्धान्त र विश्लेषण' भन्ने पुस्तकमा लोकगीतको सैद्धान्तिक चर्चा गर्नुका साथै लोकगीतको वर्गीकरण गर्ने क्रममा भ्वापाका केही लोकगीतहरु उदाहरणका रुपमा प्रस्तुत गरेका छन् । तर त्यसमा भ्वापा जिल्लाको अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा प्रचलित लोकगीतका बारेमा छुट्टै चर्चा गरेको पाइदैन । (डा. शम्भुप्रसाद कोइराला, (२०५५), पृ. ३६-७६) लोकसाहित्य सिद्धान्त र विश्लेषण, (विराटनगर : धरणीधर पुरस्कार प्रतिष्ठान)

नेपालको पूर्वी भेगमा लोकप्रिय रहेका सागिनी, बालन, असारेजस्ता केही लोकगीतहरुको समान्य चर्चा पाइन्छ तर यी बाहेक कतिपय पूर्वाध्ययनहरुमा यस जिल्लामै केन्द्रित भएर यहा प्रचलित, लोकगीतहरुको विस्तृत रुपमा अध्ययन भएको पाइदैन । त्यसैले भ्वापा जिल्लाको

अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा केन्द्रित भएर लोकगीतको संकलन, वर्गीकरण र विश्लेषण गरी तयार पारिएको प्रस्तुत अध्ययन प्रतिवेदन पहिलो प्रयास हो ।

१.७ अध्ययन प्रतिवेदनको औचित्य

लोकगीतमा लोकजीवनका विविध पक्ष सुख-दुख, आसु-हासो, तीता-मीठा अनुभव, धर्म-संस्कृति जस्ता कुराहरु अभिव्यक्त भएका हुन्छन् । आजको पश्चिमी सभ्यता, संस्कृति र आधुनिक सञ्चार र कदमको विकाससाग सागै स्थानीय मूल्य र मान्यतालाई भल्काउने लोकगीतको अध्ययन, अनुसन्धान र सम्बर्द्धन गरिनु अत्यन्त आवश्यक छ । यो आवश्यकतालाई ध्यानमा राखी भ्गापा जिल्लाको अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा गाइने छरिएर रहेका लोकगीतहरुलाई प्रस्तुत अध्ययन प्रतिवेदनले संकलित गर्ने महत्वपूर्ण कार्य प्रस्तुत यस प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको छ । ती लोकगीतहरुको वर्गीकरण र विश्लेषण समेत गरिएको प्रस्तुत अध्ययन प्रतिवेदनले लोकसाहित्यका अध्येयता एवं लोकसाहित्यप्रति रुची राखी आवश्यक सामग्री उपलब्ध गारउनेछु साथै यसबाट नेपालका विभिन्न क्षेत्रका संकलित रचनात्मक अध्ययन गर्नु र नेपाली लोकगीतको अध्ययन अध्यापन कार्यमा समेत स.लग्न रहेको प्रस्तुत शोधपत्रको प्रारम्भिक औचित्य एवं महत्व छ ।

१.८ अध्ययन प्रतिवेदनको सीमाङ्कन

नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा लोकगीतको क्षेत्र व्यापक भए तापनि यस अध्ययन प्रतिवेदनमा अनारमुनी गा.वि.स. मा नेपाली भाषामा प्रचलित लोकगीतहरु मात्र संकलन गरी तिनको वर्गीकरण गरिएको छ ।

१.९ सामग्री संकलन र शोध विधि

प्रस्तुत अध्ययन प्रतिवेदनका निम्ति सामग्री संकलन गर्दा क्षेत्रीय अनुसन्धान विधि र पुस्तकालयीय अध्ययन विधिको उपयोग गरिएको छ । सामग्री संकलनका क्रममा सम्बन्धीत क्षेत्रमा नै गएर स्थानीय गायकहरुबाट गीतहरु रेकर्ड गर्ने र टिपोट गर्ने काम क्षेत्रीय अनुसन्धान विधि अन्तर्गत गरिएको छ, भने संकलित गीतको वर्गीकरण र विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधारका निम्ति पुस्तकालयीय अध्ययन विधिको उपयोग गरिएको छ । प्रस्तुत शोधलाई सत्य पक्षका लागि अंकको आधारमा पाद टिप्पणी नदिएर सन्दर्भ के शुरु वा अन्त्यमा प्रमाणित स्रोत खुलाउने पद्दती अपनाइएको छ ।

१.१० अध्ययन प्रतिवेदनको रूपरेखा

अध्ययन प्रतिवेदनलाई व्यवस्थित र संगठित रूपमा प्रस्तुत गर्न यस अध्ययन प्रतिवेदनलाई ६ परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ र ती छ परिच्छेदलाई आवश्यकता अनुसार विभिन्न शीर्षक र उपशीर्षकमा समेत विभाजन गरिएको छ। प्रस्तुत अध्ययन प्रतिवेदनको रूपरेखा यसप्रकार छ :-

पहिलो परिच्छेद :- अध्ययन प्रतिवेदनको शोध प्रस्ताव

दोस्रो परिच्छेद :- भ्गापा जिल्लाको अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ को

संक्षिप्त परिचय

तेस्रो परिच्छेद :- लोकगीतको सैद्धान्तिक परिचय

चौथो परिच्छेद :- भ्गापा जिल्लाको अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा प्रचलित नेपाली

लोकगीतको संकलन

पाचौँ परिच्छेद:- भ्गापा जिल्लाको अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा प्रचलित नेपाली

लोकगीतहरूको वर्गीकरण

छैटौँ परिच्छेद :- उपसंहार र निष्कर्ष

दोस्रो परिच्छेद

२.१ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

नेपालको प्रशासनिक विभाजन अनुसार नेपाल अधिराज्यका पाच विकाश क्षेत्र मध्ये पूर्वाञ्चल विकाश क्षेत्रको मेची अञ्चलको भ्गापा जिल्ला अन्तर्गत पर्ने अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ को आफ्नै किसिमको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि रहेको छ। यो ठाउँको राजवंशीको प्रमुख थलो मानिन्छ। यहाँ चैतु र प्वातु जस्ता राजवंशीहरूको बाहुल्यता रही परिचित भएको र सतार, धिमार, भ्गागड समेतको यस क्षेत्रमा बाहुल्यता रहदै आएको भएता पनि आज यस ठाउँमा पहाड पर्वतबाट वसाई सरेर आई वसोवास गर्ने विविध जातिको संलग्नता पाइन्छ। सबै धर्म, संस्कृति,

जाति, समुदायको अत्यन्त मेल रहेको छ । विविध जातिको बसोवास भए अनुसार आ-आफ्ना संस्कृति अनुसार चाड पर्व रीतिरिवाज र परम्परा आफ्नै पाराले चलाउँदै आएका छन् ।

२.२ भौगोलिक परिचय

पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्रको मेची अञ्चलको भूपा जिल्लाको पूर्व दक्षिण मेची नदीको छेउमा अवस्थित अनारमुनी गा.वि.स. रहेको छ । नेपालको भौगोलिक वनोट अनुसार पूर्व दक्षिण भारतीय सिमाना र दक्षिण चन्द्रगढी साथै उत्तर शनिश्चरे गा.वि.स. बीचमा अनारमुनी गा.वि.स. को वार्ड नं. ३ विर्ता बजार महत्वपूर्ण रहेको छ । यहाँ सबै जातिको बसोवास हाल रहेको पाइन्छ । यहाँको हावा पानी समेत स्वच्छ रहेको छ ।

२.३ राजनीतिक/प्रशासनिक विभाजन

भूपा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. मा जम्मा ९ वटा वार्ड रहेका छन् । ती मध्ये वार्ड नं. ३ विर्ता बजार पर्दछ । पश्चिम अदुवा दक्षिण जलपाई गुठी उत्तर तर्फ विर्तामोड बजार पूर्व चिया बगान रहेको छ । विर्ता बजारमा दुर्गा मन्दिर प्रसिद्ध रहेको छ । यहाँ भजन कीर्तन, पुराण आदि भई रहन्छन् । यहाँ राजवंशी, सतार, भूपागड र अन्य जातिहरूको बसोवास रहेको छ । यहाँ दुर्गा मा.वि., सरस्वती मा.वि. र गा.वि.स. कार्यालय, खानेपानी कार्यालय जस्ता अन्य कार्यालय समेत रहेको विर्ता बजार सुविधा युक्त छ । यो क्षेत्र राजनैतिक रूपमा परिचित छ । यहाँ वामशक्तिको बाहुल्यता रहेको भए पनि अन्य राजनैतिक दलको समेत वर्चस्व छ । यहाँका आमाहरू सक्रिय रहेकोले विभिन्न महिला समूहको राजनैतिक वा आय आर्जनमा समेत बल पुगेको छ ।

२.४ नदीनाला

भूपा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा अदुवा खोला पर्दछ, त्यसको पूर्वमा मेची, नेपाल भारतको पूर्वी सिमानामा रहेकोले चर्चित छ । उत्तरमा माई खोला, कोभारा, विरिङ्ग समेत भएकोले उत्पादनमा बल पुगेको छ । यहाँको धान, गहुँ, तेलहन जस्ता वस्तुहरू प्रसस्त उत्पादन हुने भएकाले अन्य जिल्लामा समेत निकासी र पैठारी गरिन्छ । यि नदीहरूमा विभिन्न जात जातिका मानिसको मृत्यु हुँदा आ आफ्नो धर्म, संस्कृति परम्परा अनुसार संस्कार गर्ने प्रचलन छ ।

२.५ प्रमुख स्थलहरू

क) अर्जुनधारा कृष्ण मन्दिर

भापा जिल्लाको अनारमुनी गा.वि.स. को उत्तरमा रहेको शनिश्चरे मा रहेको अर्जुनधारा कृष्ण मन्दिर रहेको छ । उक्त मन्दिरमा प्रत्येक वर्षको मंसीर कृष्ण चर्तुदशीका दिन ठूलो मेला लाग्ने गर्दछ । यस मन्दिरको प्रचलन महाभारतको घटनाको नक्कलका आधारमा भएको भन्ने देखिन्छ । विराट राजाको दरवारमा पाच भाइ पाण्डवहरु बसेका थिए । त्यसबेला अर्जुन गाई चराउन गोठालाको रुपमा गाई चराउन जादा त्यस ठाउमा पुगेका थिए । त्यहा पहाड पर्वत भएकाले आफूले चराएका गाई तिर्खाउदा पानी खुवाउन प्रयोग गरेको किम्वदन्ती छ । त्यस ठाउमा निस्किएको पानी जम्मा रहेको आधार र प्रकृति हेर्दा गाईलाई पानी खान वा खुवाउन नपाउदा अर्जुनले त्यस ठाउमा वाण हानी पानी निकालेको भन्ने किम्वदन्ती रहेको पाइन्छ । त्यहा पानी जम्मा भएको ठूलो पोखरी छ, त्यस ठाउमा आज पनि अर्जुनले वाण हानि रहेको देखाइनु र सधैं भरी पानीका धाराहरु अटुट रुपमा वगी रहनुले अर्जुनद्वारा निर्माण भएको आधारमा अर्जुनधारा) भनिएको हो भन्न सकिन्छ ।

२.६ शैक्षिक स्थिति

भापा जिल्ला शैक्षिक दृष्टिले अगाडी छ । भापा जिल्लाको अनारमुनी (वितर्ता बजार) उत्तरपट्टि शनिश्चरे दक्षिणमा गारामुनी पश्चिममा अदुवा खोला दक्षिणमा चन्द्रगढी भएकोले सबै क्षेत्र शैक्षिक दृष्टिले महत्वपूर्ण छ । यहा दुर्गा सरस्वती मा.वि. अन्य विभिन्न उ.मा.वि. र निजि विद्यालयहरु प्रशस्त मात्रामा रहेकोले यो क्षेत्र शैक्षिक स्थितिमा अगाडी छ ।

२.७ सामाजिक जनजीवन

भापा जिल्लाको अनारमुनी गा.वि.स. विविध जनजातिका मानिसहरुको बसोवास भएको ठाउ हो । यहा आदिवासीका रुपमा राजवंशी, सतार, भागागड हुन भने अन्य जातिहरु पछि आएर बसोवास गरिरहेका छन् । हाल यहा सबै जातिको वस्ती पाइन्छ । यहा राई, लिम्बु, तामाङ्ग, मगर, गुरुङ्ग, आदिको बाकलो वस्ती पाइन्छ । ब्राम्हण, क्षेत्री र अन्य समुदाय थोरै छन् । यहाको जनजीवन शिक्षित देखिन्छ । हरेक दृष्टिकोणले सचेत भएकाले भापा जिल्ला नेपालमा परिचित जिल्ला मध्येको एक हो । यहा आदिवासी वा अन्य सबैले मातृभाषा घर आगनमा प्रयोग गरे पनि अन्य ठाउमा नेपाली भाषाको नै प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

२.८ साहित्यिक गतिविधि

भापा जिल्लाको अनारमुनी गा.वि.स. वडा नं. ३ मा वरपर भएका साहित्यिक गतिविधि हेर्दा त्यस्ता व्यक्तित्व शैक्षिक दृष्टिले धेरै छन् । यहाका लोकलय संस्कृति सामाजिक, बसोवासलाई आधार बनाई रचना गर्ने व्यक्तित्वहरुमा कृष्ण धारावासी, चुडामणी रेग्मी, लिला उदासी, भवानी क्षेत्री, पवन राजवंशी जस्ता व्यक्तित्वहरु यस क्षेत्रमा संलग्न स्रष्टाहरु मानिन्छन् ।

२.९ निष्कर्ष

भापा जिल्ला पूर्वाञ्चल क्षेत्रको मेची अञ्चलमा पर्ने महत्वपूर्ण जिल्ला हो । नेपालको पूर्वी सिमानामा रहेको मेची नदीको किनारमा अवस्थित छ । यस जिल्लामा परापूर्वकालमा राजवंशी, सतार, भागाड, मेचे, कोचे जस्ता आदिवासीको बसोवास भए पनि आज विविध ठाउबाट आई विविध जातिको बसोवास रहेको छ । यहा विभिन्न जाति, धर्म, संस्कृतिका चाड, पर्व, व्रत, पूजा मानिदै आएका छन् । साहित्यिक क्षेत्रमा लोकलयमा आधारित लोकगीत, भैलो, तिहार जस्ता अन्य भजन, कीर्तन आदि हुदै आएको छ । यहा मठ, मन्दिर, भाषा, शैली, भेषभुषा आदि फरक फरक रहे पनि शैक्षिक दृष्टिले अग्रगतिमा छ ।

तेस्रो परिच्छेद

लोकगीतको सैद्धान्तिक परिचय

३.१ लोकगीतको परिचय

‘साहित्य’ शब्द ‘लोक’ पूर्वपद मिलेर ‘लोकसाहित्य’ शब्द बनेको हो । ‘लोक’ शब्दको प्रयोग वैदिक कालदेखि नै हुदै आएको पाइन्छ । वैदिक कालमा ‘लोक’ भनेर दिव्य र पार्थिव दुवैलाई लिइएको बुझिन्छ । (धर्मराज थापा, (२०३०), पृ. १३ ।) गण्डकीका सुसेली, (काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान) ‘लोक’ शब्द संस्कृतिको ‘लोकेदर्शने’ धातुमा ‘घञ्’ (अ) प्रत्यय लागेर बनेको हो । सामान्यतः लोकसाहित्यमा ‘लोक’ शब्दले जन वा संसार भन्ने अर्थ ग्रहण गर्दछ । शब्दकोषमा ‘लोक’ शब्दका विभिन्न अर्थ लगाइएका छन्, जस्तै : सामाज, जनता, जगत, दुनिया,

प्राणी आदि । (वसन्त कुमार शर्मा (२०५८), पृ. ११७४ ।) 'नेपाली', नेपाली शब्दसागर, दो.सं., (काठमाडौं भाभा पुस्तक भण्डार) हिन्दी साहित्यकोश अनुसार 'लोक' भनेको मानव समाजको त्यो वर्ग हो, जो आभिजात्य संस्कार, शास्त्रीय, पाण्डित्यको चेतना र पाण्डित्यको अहङ्कारले शून्य हुन्छ, र जो एक परम्पारको प्रवाहमा जीवित रहिरहन्छ । (धीरेन्द्र वर्मा र अन्य (सम्पा.) हिन्दी साहित्यकोश, (२०१६), पृ. ६८५-८६ ।) (वनारसः ज्ञानमण्डल मिटिड) त्यस्तै 'साहित्य' शब्द 'सहित' मा 'ष्यञ्' (य) प्रत्यय लागेर बनेको छ, जसको तात्पर्य शब्द र अर्थको यथावत् सहभाव वा जनतका कल्याणका भावनाले प्रयुक्त शिष्ट अभिव्यक्ति भन्ने हुन्छ । यसलाई ग्राम्यसाहित्य, जनसाहित्य, अशिष्टसाहित्य पनि भन्ने गरेको पाइन्छ ।

आधुनिक सभ्यताको प्रभवबाट टाढा रहने लोकसाहित्य आदिमा मानवका सांस्कृतिक अवशेषसमेत प्राप्त गर्न सकिन्छ । लोकसाहित्यले लोकसंस्कृतिको वाहकको समेत काम गर्दै आएको छ । कुनै पनि जातिको लोकसाहित्यको विस्तृत रूपमा अध्ययन गरेपछि त्यस जातिको सभ्यता र संस्कृतिको परिचय पाउन सकिन्छ । समाजको सामुहिक सृजनाका रूपमा रहने लोकसाहित्यमा जनमानसको सहज तथा स्वस्फूर्त अभिव्यक्ति प्रकट भएको हुन्छ । लोकसाहित्य कुनै व्यक्तिविशेषले रचना गरे तापनि त्यो रचना उसको वैयक्तिक सृजना नभई समग्र लोकको साभ्ता हुन्छ । त्यसैले लोकसाहित्यमा रचयिताको त्यति महत्व रहादैन । यसमा जनमानसका हर्ष-विस्मात, सुख:दुखका भावना सहज र स्वभाविक रूपमा व्यक्त भएका हुन्छन् । लोकसाहित्यमा पाइने यस्तै आफनोपन र मौलिकताले गर्दा नै यसलाई लोकजगत्तमा युगौदेखि हुर्काउदै ल्याइएको छ र कालान्तरसम्म यसको अक्षुण्ण रहिरहने देखिन्छ । (कृष्णप्रसाद पराजुली, (२०५७), पृ. ३० ।) नेपाली लोकगीतको आलोक, (काठमाडौं : वीणा प्रकाशन)

लोकजीवनका छायाामा अङ्कुरित हुने हादा लोकसाहित्यले लोकजविनको क्षेत्रविशेषको संस्कृति, मनोविज्ञान, चेतनाको स्तर, रहन-सहन, चिन्तन-प्रक्रिया आदिको ज्ञान गराउछ ।^{२१} (कृष्णप्रसाद घिमिरे, (२०५४), पृ. ८७ ।) "लोकगीतको परिभाषा र वर्गीकरण", कुञ्जिनी, (साहित्य समालोचना विशेषाङ्क, वर्ष ५, अङ्क ३) लोकमानसको सामुहिक भावभूमिलाई अभिव्यक्ति दिने लोकसाहित्यमा राष्ट्रियता समेत प्रतिविम्बित भएको हुन्छ । एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा हस्तान्तरित हुदै मौखिक रूपमै जीवित रहि आएको लोकसाहित्य निरन्तर गतिशिल हुन्छ । समग्रमा भन्नुपर्दा जीवनको बहुमुखी सेरोफेरोको तीव्रतर अभिव्यक्ति नै लोकसाहित्य हो । (वासुदेव त्रिपाठी, (२०३२) सिंहावलोकन, (पृ. ३ ।) दो.सं., (काठमाडौं : साभ्ता प्रकाशन) यसलाई लिखित वा शिष्ट साहित्यको पनि आधारशिला मानिन्छ ।

३.२ लोकगीतको परिभाषा

लोकगीत लोकसाहित्यका विधि विधा (लोकगीत, लोककथा, लोकगाथा, लोकनाटक, लोकोक्ति) मध्येको प्रमुख विधा हो । यो लोकको सबैभन्दा प्रचलित र लोकप्रिय विधाका रूपमा रहेको छ । मानव समाजको विकाससाग सागै प्रारम्भ भएर हालसम्म लोकप्रिय र व्यापक रूपमा फैलिएको लोकगीतमा लोकजीवनका दुःख-सुख, आसु-हासो, तीता-मीठा अनुभव, धर्म, संस्कृति जस्ता कुरा प्रकट भएका हुन्छन् । लोकमा परम्परा देखि मौखिक रूपमा एक पुस्ताबाट अर्को पुस्ता, एक गलाबाट अर्को गलामा सदै, जीवित रहादै आएका लोकगीतहरु समग्र लोकको साभा सम्पतिका रूपमा रहेका हुन्छन् ।

लोकगीतलाई विभिन्न विद्वान्, लोकसाहित्यका अध्येताहरुका साथै विभिन्न कोशहरुमा पनि परिभाषित गर्ने प्रयास गरिएको छ । यसैक्रममा 'हिन्दी साहित्यकोश' मा लोकगीतका तीन अर्थ लगाइएका छन् - १) लोकमा प्रचलित गति, २) लोक निर्मित गीत ३) लोकविषयक गीत । (धीरेन्द्र वर्मा, र अन्य (सम्पा.) पूर्ववत्, पृ. ७५० ।)

'नेपाली बृहत् शब्दकोष' मा लोकगीतलाई समाजमा परम्परादेखि गाउादै र चल्दै आएको गीत हो भनी अर्थ्याइएको पाइन्छ । (बालकृष्ण पोखरेल र अन्य (सम्पा.), (२०४०), पृ. ११८८ ।)
नेपाली बृहत् शब्दकोष, (काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान) ।

लोकसाहित्यका अध्येता सत्यमोहन जोशीले लोकगीतको परिभाषा गर्दै भनेका छन् - 'लोकगीत भनेको त्यो संज्ञीत वा गीत हो जुन कि मानव समाजमा मातृभाषाको नाताले मानिसहरुमा दया, माया, प्रेमभाव अभिव्यक्त हुने बेलामा स्वयमेव उद्गारको रूपमा लयदार तरंगमा काव्यमय शैली भै निस्कन्छन् ।' (सत्य मोहन जोशी, (२०१३), पृ. १४५ ।) 'लोकगीतको भ्रूलक,' प्रगति, (वर्ष ३, अङ्क २, पूर्णाङ्क १४) ।

लक्ष्मण लोकनीका अनुसार लोकगीत भनेको हरेक समाजको दुःखसुखको अनुभूतिले भरिएको एक मौखिक इतिहास हो । (लक्ष्मण लोहनी, (२०२२) पृ. १ ।) रोदीघर, दोस., (काठमाडौं : रत्नपुस्तक भण्डार, दो. सं.) ।

लोकसाहित्यका अध्येता कालीभक्त पन्तका अनुसार लोकगीत भनेका जीवनगीतका आदिम स्रोत हुन् । (कालीभक्त पन्त, (२०२८), पृ. २८ ।) हाम्रो सांस्कृतिक इतिहास, (स्याङ्जा : लेखक स्वयम्) ।

नेपाली लोकगीतका अध्येता र सङ्कलनकर्ता धर्मराज थापाले लोक अनुभूति नै लोकगीत हो जसले हृदयका उद्गारहरुलाई स्पष्ट र यथार्थ रूपमा प्रस्तुत गर्दछ भनेका छन् ।

प्राध्यापक ठाकुरप्रसाद पराजुलीले लोकगीतलाई चिनाउने क्रममा “काव्य सुलभ अभिव्यक्ति, हृदयग्राही भाव, हृदयावर्जक शैली र कोमल पदरचनाले गर्दालोककाव्यको प्रतिष्ठित आसन लोकगीतले पाएका छन्” भनेका छन् । (ठाकुरप्रसाद पराजुली, (२०४५), पृ. ८६ ।) नेपाली साहित्यको परिक्रमा, (काठमाडौं : विद्या प्रकाशन)

कृष्णप्रसाद पराजुलीले “लोकगीत भनेको नदीको प्रवाहजस्तै हुन्छ, जुन मूलतः ग्रामीण संस्कृतिको गर्भबाट निसकन्छ तर यसले ग्रामीण समाजलाई मात्र प्रभावित नगरी समग्र मानव समाजलाई नै शीतलता दिने काम गरिरहन्छ” भनेका छन् । (कृष्णप्रसाद पराजुली, पूर्ववत्, पृ. ४३ ।)

यसरी विभिन्न विद्वान् तथा लोकसाहित्यका अध्येताहरूले आ-आफ्नो किसिमले लोकगीतलाई परिभाषित गरेको पाइन्छ । यी परिभाषाहरूका आधारमा निष्कर्षमा के भन्न सकिन्छ भने लाकेगति भनेको मन सम्भयताको सुरुवातदेखि नै मौखिक परम्पराद्वारा एक पुस्ताबाट अर्को पुस्ता एक व्यक्तिबाट अर्को व्यक्तिमा हस्तान्तरित हुँदै आएको, आधुनिक सभ्यता र संस्कृतिबाट टाढै रहेको सरल, सहज, सुमधुर र स्वतः स्फूर्त लयात्मक अभिव्यक्ति हो । यसमा सामान्य अशिक्षित ग्रामीण जनताका आडम्बरविहीन अभिव्यक्ति प्रस्फुटित भएका हुन्छन् । यसले मानवजीवनका सुखःदुख हर्षपीडा, आसु-हासो, मिलन-विछोडजस्ता विविध अनुभूतिहरूलाई सहज र हृदयग्राही रूपमा प्रकट गर्न मद्दत गर्दछ । स्वतन्त्र रूपमा लोकजीवनका तीता-मीठा अनुभव लोकगीतमा समेटिएका हुन्छन् । यिनै विविध कारणले गर्दा लोकगीत लोकसाहित्यको मात्र नभई समग्री साहित्यकै आधारशिला बन्न पुगेको हो ।

३.३ लोकगीतको वर्गीकरण

लोकगीत निरन्तर रूपमा चलिरहने गतिशिल विधा हो । यसलाई स्वदेशी तथा विदेशी विद्वानहरूले विभिन्न आधारमा वर्गीकरण गरेका छन् । यस सन्दर्भमा लोकसाहित्यका अध्येता कालीभक्त पन्तले लोकगीतका ९ प्रकारका देखाएका छन् । (कालीभक्त पन्त, पूर्ववत्, पृ. १४८-१५० ।)

- (१) राष्ट्रिय गीत
- (२) जिल्ला स्तरीय गीत - जुम्ली, जनकपुरे
- (३) ग्रामस्तरीय गीत - बलामपुरे, मिक्लुङ्गे, मुगाली
- (४) जातिस्तरीय गीत - बाहुनगीत : भजन चुट्का र रोइला, कुमालगीत
- (५) भाषास्तरीय गीत - नेवार, तामाङ, सेर्पागीत
- (६) कार्यस्तरीय गीत - असारे, दाइ

- (७) लोकनाट्यस्तरीय गीत - बालन, कौरा, घाटु, सोरठी
- (८) पर्वस्तरीय गीत - मालश्री, भैलो, तीजे, महाल, रत्यौली
- (९) ऋतुस्तरीय गीत - फगुवा, वासन्ती

टेकबहादुर खत्रीले नेपाली लोकगीतलाई निम्नलिखित सात वर्गमा विभक्त गरेका छन् : (टेकबहादुर खत्री, "लोकसाहित्य : लोक संस्कृतिको आधार", (२०३२), पृ. १७ १) नेपाली लोकसंस्कृति संगोष्ठी, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान)

- (१) वीररस र करुणारसका - लोकगीत कर्खा
- (२) घटनाप्रधान लोकगीत, सिलोक - सवाई
- (३) चाडपर्वका लोकगीत - भैलो, देउसी
- (४) विवाहपर्वमा गाइने लोकगीत - खाडो, रत्यौली
- (५) नृत्यगीतहरू - देउडा, घाटु
- (६) भवनका रूपमा गाइने लोकगीत - बालन, सागिनी
- (७) दोहोरी लोकगीत - घासीगीत, असारे गीत

दयाराम श्रेष्ठले लोकगीतको वर्गीकरण यसरी गरेका छन् : (दयाराम श्रेष्ठ 'सम्भव', (२०३८), पृ. १५ १) प्रारम्भिक कालको नेपाली साहित्य : इतिहास र परम्परा, (काठमाडौं : त्रि.वि. पा.वि.के.)

- (१) संस्कार सम्बन्धी लोकगीत
- (२) ऋतुकालीन लोकगीत
- (३) क्रियासम्बन्धी लोकगीत
- (४) विविध

धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदीले लोकगीतलाई सात वर्गमा विभक्त गरेका छन् : (धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदी, (२०४१), पृ. ८२ १) नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना (काठमाडौं : त्रि.वि. पा.वि.के.)

- (१) सामान्य गीत
- (२) संस्कार गीत
- (३) ऋतु वा व्रतसम्बन्धी गीत
- (४) कर्मगीत
- (५) पर्वगीत
- (६) लोकनृत्य गीत
- (७) विविध

नेपाली लोकसाहित्यका अध्येता सत्यमोहन जोशीले नेपाली लोकगीतका आठ प्रकार देखाएका छन् : (सत्यमोहन जोशी, (२०४१, पृ. १४५) हाम्रो लोकसंस्कृति, (काठमाडौं : रत्नपुस्तक भण्डार)

- (१) भजनका रूपमा गाइने लोकगीत-चुङ्का, बालन ।
- (२) नृत्यसाग गासिएका लोकगीत - सोरठी, मारुनी, घाटु
- (३) प्रेममय जीवनसाग समन्वय भएका लोकगीत - सोरठी
- (४) चाडबाडसाग समन्वय भएका लोकगीत-सागिनी, देउसुरे
- (५) सामयिक लोकगीत - मालश्री, दाडागीत
- (६) युद्धक्षेत्रमा प्राणसञ्चार गर्ने लोकगीत-कर्खा
- (७) कथा गासिएका लोकगीत-चरित्र
- (८) उत्सवमा भिकिने गीत-चरित्र, रत्यौली

भारतीय लोकसाहित्यका अध्येता कृष्णदेव उपाध्यायले लोकगीतको वर्गीकरण यसरी गरेका छन्: (कृष्णदेव उपाध्याय, (१९९८), पृ. ६२-६३) लोकसाहित्यकी भूमिका, सा.सं., (प्रयोग : साहित्य भवन लिमिटेड)

त्यस्तै शम्भुप्रसाद कोइरालाले लोकगीतलाई आठ प्रकारमा वर्गीकरण गरी त्यसको उदाहरणसहित चर्चागरेका छन्:

- (१) बाह्रमासे गीत
- (२) ऋतुसम्बन्धी गीत
- (३) व्रतसम्बन्धी गीत
- (४) संस्कार गीत
- (५) नृत्यगीत
- (६) श्रमसम्बन्धी गीत
- (७) पर्वगीत
- (८) विविध

यसरी अनेक स्वदेशी तथा विदेशी लोकसाहित्यविद्हरूले विभिन्न आधारमा लोकगीतको वर्गीकरण गर्ने प्रयास गरेका छन् । लोकगीतको वर्ग विषय अत्यन्तै व्यापक र विस्तृत हुन्छ । यस कारण यसको सर्वसम्मत र सर्वमान्य वर्गीकरण गर्नु अत्यन्त कठिन कार्य मानिन्छ । त्यसैले उपर्युक्त वर्गीकरणहरू मध्ये कुनै एउटालाई सर्वसम्मत मान्न सकिन्न । लोकगीत निरन्तर गतिशील विधि

हो । यति ह्रादा ह्रादै पनि विभिन्न विद्वानहरूले गरेको लोकगीतका उपर्युक्त वर्गीकरणलाई आधार बनाएर निम्नानुसार लोकगीतको वर्गीकरण गर्न सकिन्छ :-

(१)	बाह्रमासे लोकगीत	-	एकोहोरी गीत, दोहोरी गीत, बालन, सागिनी, भजन बालगीत ।
(२)	कर्मगीत	-	असारे गीत, दाइ गीत ।
(३)	पर्वगीत	-	देउसी, भैलो, तीजे आदि ।
(४)	संस्कारगीत	-	रत्यौली, सिलोक, खाडो ।

३.४ लोकगीतको विशेषता

लोकगीत लोकसाहित्यको अत्यन्त लोकप्रिय विधा हो । यसमा जनमानसका सुख-दुख, आसु-हासो, हर्ष-पीडा, मिलन-बिछोड, आशा-निराशाका साथै लोकका चालचलन, विधि-व्यवहार, आस्था र मान्यताहरूको समेत चित्रण भएको हुन्छ । मानव समाजको विकाससाग सागै अस्तित्वमा आई एक गलाबाट अर्को गला, एक पुस्तकबाट अर्को पुस्तकमा, एक स्थानबाट अर्को स्थानमा सार्दै जाने क्रममा लोकगीतमा अनेक परिवर्तन हुदै आएको पाइन्छ । यसरी प्राचीन समयदेखि अर्थात मानव समाजको विकासाग सागै प्रारम्भ भई हालसम्म पनि विस्तृत परिवेश ओगट्न सफल लोकगीतका प्रकृति र विशेषता विविध हुन सक्छन् । यहा लोकगीत विधाका त्यस्ता प्रकृति र विशेषताहरूको पहिचान गरी उल्लेख गर्नु वाञ्छनीय देखिन्छ ।

लोकगीतका अध्येताहरूले लोकगीतका विशेषताहरू पनि औल्याएका छन् । यसै क्रममा नेपाली साहित्यका अध्येता धर्मराज थापाले लोकगीतका सात प्रकारका विशेषता देखाएका छन् ।^{३८} (*धर्मराज थापा, (पूर्ववत्, पृ. १०) गण्डकीका सुसेली,*) जस्तै :

- (१) भनाइमा तीव्रता हुनु
- (२) प्रवाहमय गेयात्मकता हुनु
- (३) सरलता र सहजतासाग मितेरी लाएको हुनु
- (४) स्वाभाविकताले भरपुर हुनु
- (५) प्रकृतिसाग तादात्म्य भई हार्दिक अभिव्यक्ति पोख्नु
- (६) हृदयबाट उद्गारित भई उत्तराधिकारी (लय-भाका) सिर्जना गरी बिस्तारै पुरानो बन्नु
- (७) समसामयिक वातावरण वा स्थानीय परिचयका साथै अलापिएको हुनु ।

लोकगीतका यी विशेषताहरु सङ्केतका रूपमा मात्र आएका छन् । यी विशेषताका बारेमा विस्तृत व्याख्या र विवेचना गरिएको छैन । जनमानसमा लोकप्रिय रहको लोकगीतका विशेषता औल्याउने क्रममा शम्भुप्रसाद कोइरालाले नेपाली लोकगीतका निम्नलिखित विशेषता देखाई तिनको संक्षिप्त व्याख्या पनि गरेका छन् : (शम्भुप्रसाद कोइराला, पूर्ववत्, पृ. ३६ ।)

- (१) श्रुतिस्मृतिपरम्परा
- (२) लयात्मक तीव्रता
- (३) स्वतः स्फूर्त प्राकृत अभिव्यक्ति
- (४) स्थान र सामयिकताको प्रभाव
- (५) सरल एवं स्वाभाविक गेयता
- (६) प्रभावपूर्ण स्थूल चित्रण

त्यस्तै लोकसाहित्यका अध्येता कृष्णप्रसाद पुराजुलीले नेपाली लोकगीतका सात प्रकारका विशेषता देखाएका छन् र तिनको चर्चा समेत गरेका छन् : (कृष्णप्रसाद पुराजुली, पूर्ववत्, पृ. १३८-१४० ।)

- (१) अज्ञात रचयिता
- (२) सामुहिक भावभूमि
- (३) सहजता र स्वाभाविकता
- (४) मौखिक परम्परा
- (५) मौलिकता र सरलता
- (६) कथन विविधता
- (७) स्वच्छन्दता

यसरी विभिन्न अध्येताहरुले विभिन्न किसिमले लोकगीतका विशेषताहरु औल्याएका छन् । सहज, सृजनशील र निरन्तर गतिशिल लोकगीतका प्रमुख विशेषता सरलता, सहजता, स्वाभाविकता, स्वच्छदाता, साङ्गीतिकता आदि मानिन्छन् ।

लोकगीत लोकको उकाली-ओराली, घास-दाउरा, मेला-पात, लेक-बेसी गर्दा समय कटाउने रमाइलो साथी हो । हाम्रा गाउाघरमा केटाकेटी, युवायुवती, बूढाबूढी सबैका कण्ठ-कण्ठबाट लोकगीतका भाका गुन्जने गर्दछन् । ग्रामीण बासिन्दाहरु काम गर्दा थकान मेट्न र मनोरञ्जन प्राप्त गर्न लोकगीत गाउने गर्दछन् । त्यस्ता गीतमा उनीहरुका आफ्ना मनका तीता-मीठा भावनाहरु व्यक्त भएका हुन्छन् । यस्ता लोकगीत गाउादा लोकमानसमा व्यक्तिगत अनुभूतिका साथै समाजको चित्रण, समाजमा हुने विविध व्यवहारको वयान समेत गरिएको हुन्छ ।

लोकगीत लोकको साक्षा सम्पति हो । सुरुमा कुनै एक व्यक्तिले मात्र गाए तापनि लोकगीत उसको निजी ह्रादैन । त्यसलाई लोकले सहज रुपमा अपनाउछ र त्यो समग्र लोककै साक्षा सम्पति बन्न पुग्दछ । यसरी लोकगीतका अनेक विशेषताहरु छन् तापनि समग्रमा लोकगीतका विशेषताहरुलाई बुदागत रुपमा यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :-

- (१) अज्ञात रचनाकार
- (२) मौलिकता र स्वतःस्फूर्तता
- (३) सरलतार सहजता
- (४) श्रुतिस्मृति परम्परामा जीवित
- (५) पुनरावृत्ति र थेगोको प्रयोग
- (६) स्थानीय भाषिकाको प्रभाव

३.५ निष्कर्ष

भापा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा प्रचलित लोकगीतको सैद्धान्तिक परिचयमा विभिन्न विद्वान्हरुका परिभाषाहरु प्रसस्तै मात्रामा प्रयोग भएका छन् । यसको परिभाषा दिने क्रममा पनि यथा सम्भव विद्वान्हरुको सहयोग लिने प्रयास गरिएको छ र ती विद्वान्हरुका कृति प्रकाशन वर्ष स्थान समेत समावेश गर्ने प्रयास भएको छ । वर्गीकरण गर्ने क्रममा यथाशक्य सम्पूर्ण विद्वान्हरुको वर्गीकरण समावेश गर्ने जमर्को गरिएको छ ।

लोकगीत लोकको उकाली-ओराली, घास-दाउरा, भेला-पत, लेक-बेसी गर्दा समय कटाउने रमाइलो साथी भएकाले हाम्रा नाउाघरमा केटाकेटी, युवायुवती, बुढाबुढी सबैका कण्ठ-कण्ठबाट लोकगीतका भाका गुञ्जने गर्दछन् ग्रामीण वासिन्दाहरु काम गर्दा थकान मेट्न र मनोरञ्जन प्राप्त गर्न लोकगीत गाउने गर्दछन् । त्यस्ता गीतमा उनीहरुका आफ्ना मनका तीता-मीठा भावनाहरु व्यक्त भएका छन् । यस्ता लोकगीत गाउदा लोकमानसमा व्यक्तिगत अनुभूतिका साथै समाजको चित्रण, समाजमा हुने विविध व्यवहारको वयान समेत गरिएको छ ।

चौथो परिच्छेद

भापा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. मा प्रचलित लोकगीतहरुको संकलन

४.१ पृष्ठभूमि

नेपालको पूर्वाञ्चलमा अवस्थित भापा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ सिद्धार्थ चौक सांस्कृतिक विविधता भएको गाउँ हो । यहाँ विविध जातजातिका मानिसहरुको वसोवास रहेको छ । यहाँका मानिसहरुको आ-आफ्नै किसिमको संस्कृति, रीतिरिवाज र जीवनशैली छ । यस जिल्लाको दक्षिणतर्फ समथर मैदानी भू-भाग छ र यातायात लगायत अन्य भौतिक सुविधाले सम्पन्न भएका कारण यहाँको जनजीवन क्रमशः आधुनिकतातर्फ ढल्किदै गएको छ । तर पनि परम्परागत लोकसंस्कृति जीवन्त रहेको छ । विशेषतः यस क्षेत्रमा मनाइने उत्सव, संस्कार पर्वका साथै घास-दाउर, मेला-पात, ढिकी-जातो जस्ता काम गर्द समेत विभिन्न खालक लोकगीतहरु गाउने चलन छ । यस अध्ययन प्रतिवेदनको मुख्य क्षेत्र पनि भापा जिल्ला अन्तर्गत

अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ हो र यस क्षेत्रमा प्रचलित नेपाली लोकगीतहरूको संकलन यस परिच्छेदमा क्रमशः प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.२ कर्मगीत

४.२ (क) असारे गीत

असारमास

असारमास रोपेको धान कुन मैना पसाउछ

एकचोटि आउछ, अल्लारे जोबन दुनियाा हसाउछ

असारमासमा धानलाई रोप्नु त्यो गैरी खेतैमा

तिमी र हामी मायै र लाउा न यही हाम्रो भेटैमा

असारमासका खेतालालाई दोपहरे (खाजा /) बाडुला

मायालाई दिउला स्परिड छाता म तैसे हिडुला

असारमासको छिपछिपे हिलो छिःमलाई घिन लाग्यो

पातली नानीलाई गुनिउा किन्दा छबीस रिन लाग्यो

छुपुमा छुपु धानलाई रोपन हातमा बीउ दिउला

अरुलाई दिउला बोली र वचन मायालाई जीउ दिउला

धानैलाई रोप्नु लै छुपुछुपु आलीमा मुगिमास

छोरालाई भने अंश र बण्डा छोरीलाई बनिबास

असारमासको दबदबे हिलो मड्सीरको पहिलो दाइ

नमरी बााचे दैवले सााचे भेट होला कहिले-काइ

स्रोत : ईश्वरी प्रसाद भट्टराई वर्ष ६६

अनारमुनी -३, मिति २०६७/७/२९

रोप है रोप रोपनी नानी

रोप है रोप रोपानी नानी पाजाइ (फिजाई १) दिउला बीउ,
बाउसेलाई दिउला एक राते दही हलीलाई दिउला घीउ,

सानोमा सानो गाईको बाछो वन चर्छ चर्देन
म कन्ने केटा तिमी कन्ने केटी मन पर्छ पर्देन

फलीमा फली मार्सीको चामल असारे रोपाईलाई
अरुलाई मैले बोलाको हैन ज्यूहजूर तपाईलाई

हिमालैचुली त्यो पल्लोपट्टि गाई पुच्छर डोलाउछ
खुट्टाको कल्ली हिाडनु हल्लीको मलाई बोलाउछ

माथिलैबड को मान्छे भन्थो जोगी कि सन्यासी
नौ गदी तर्दा कामैले गर्दा भेट हुन्न हम्मेसी

हिमालैचुली त्यो पल्लापट्टि रुख मात्रै सिक्रिन्छ (पात-फूल सबै भर्नु १)
जनैको डोरो दुःखीको छोरो मन मात्रै विग्रिन्छ

भातैलाई पाको लौ गुदुगुदु दाल पाको लयालु
खोजी है मरे पाउनेमा छैनौ मजस्तो मायालु

खुट्टीमा खुट्टी बुटजुत्ता सिउने मदिसे दनुवार
का सुन्नु तिम्रो यो नरम बोली का देख्नु अनुहार
सानोमा सानो कुसुमे रुमाल हातले धुदै छु
हुक्काको फुली मायालु ठूली तिम्लाइ सम्भ्री रुदै छु

स्रोत : गोविन्द राजवंशी वर्ष ६०

अनारमुनी -३,

४.३ दाइ गीत

दाई बरदो

तेरो बाबु भाले वरदो होहै
तेरी आमा कैली
कसो गरी छुटाउलास्
मेरो वरदो हो
जोबन (चढ्दो उमेर) भयो वैरी
लक्ष्मीको छोरो वरदो होहै
कामधेनुको नाति
हाड्न लागिस् नि
मेरो वरदो हो
धान परालमाथि
ह ह ह

अल्लीको बल्ली वरदो हो हे
पाखुरीको जाल
मर्दको दुवाली
मेरो वरदो हो
माछाको काल
ह ! माले ह ! भाले

मेहेका टुप्पामा वरदो होहै
बसिगयो रुपी
गोरु धपाउने केटाको
मेरो वरदो हो
उदेलौ कि टुप्पी

स्रोत : नरेन्द्र कर्माचार्य वर्ष ४१ पठित
अनारमुनी -३, मिति २०६७।८।१२

४.४ संस्कारगीत

क) मृतात्माके मोक्षका लागि गरिने प्रार्थना
अनाधिनि धनोदेव शङ्ख चक्र गदाधर :

अक्षया पुडरी काक्ष प्रेतमोक्ष प्रेदामव :

स्रोत : अनुप थापा वर्ष ५६

अनारमुनी -३, मिति २०६७।८।१३

४.५ रत्यौली गीत

बाटोमाथि बाटोमुनि

बाटोमाथि बाटोमुनि घैया गोडेकीलाई
नचलाउनु नबोलाउनु पोइले छोडेकीलाई
धनकुटाका डाडैडाडा ढल्क्यो तीतेपाती
राम्रा-राम्रा तरुनीका पोइ मरेके जाती
धनकुटाका डाडामाथि धानकुटेको ढुटो
नखाउऊ भने करै लाग्छ राले पोइको जुठो

स्रोत : कल्पना अधिकारी वर्ष ३७ अपठित

अनारमुनी -३, मिति २०६७।८।१४

४.६) खोजी खोजी ले लाटा

खोजी खोजी ले (ल्याउनु) लाटा खोजी खोजी ले
बेहुलाकी आमालाई खोजी खोजी ले
खोजी खोजीले लाटा खोजी खोजी ले
बेहुलाकी भाउजूलाई खोजी खोजी ले
खोजी खोजी ले लाटा खोजी खोजी ले
बेहुलाकी दिदीलाई खोजी खोजी ले
खोजी खोजी ले लाटा खोजी खोजी ले
बेहुलाकी बुयनीलाई समातेर ले
खोजी खोजी ले लाटा खोजी खोजी ले
बेहुलाका अफन्तलाई रोजी रोजी ले
का हो लाटो तेरो घर सिस्ने ओडार
आज लाटो भाकै छ ढिडो ओडाल

स्रोत : लेखनाथ सिग्देल वर्ष २४ पठित

अनारमुनी -३, मिति २०६७।८।१४

४.७ सिलोक (विवाहमा गाइने)

- घ. कहाबाट आएउ जनती मनती कहासम्मको दाउ
धरती तमरे भान्जेबुहारी केमा टेकी आएउ पाउ
- ज. घरबाट आयौ जनती मनती यहीसम्मको दाउ
धरती हामरे भान्जे बुहारी 'विष्णु विष्णु' भनी टेकी आयौ पाउ
- घ. कहाबाट आएउ जनती मनती कहा बस्छौ बास
अघि खाका फुरौला घाटीमा अड्के कहाबाट फेछौ सास
- ज. घरबाट आयौ जनती मनती यहा बस्छौ बास
अघि खाका फुरौला घाटीमा अड्के नामबाट फेछौ सास
- घ. कति बाटेउ नाम्लादाम्ला, कति बाटेउ कूचा
कति आएउ बूढापाका कति आएउ फुचा
- ज. धेरै बाटिका नाम्लादाम्ला थोरै बाटिका कूचा
धेरै आयौ बूढापाका थोरै आयौ फुचा
- घ. के भनी आएउ मातालाई के भनी आएउ पितालाई
के भनी आएउ देवी देउरालीलाई के भनी आएउ कोसीलाई
- ज. रतेउली खेल भनी आएउ मातालाई साथै ल्यायौ पितलाई
ध्वजापतङ्गा चढाई आयौ, देवी-देउरालीलाई हरहर भनी आयौ कोसीलाई
- घ. तुलसीको लिङ्गे सातै ठाउ बाङ्गे, सातै ठाउ लायो चरीले गाड
यिनयिन चरीको के हो नाउ, लाउछौ अर्थ कि छोड्छौ ठाउ
- ज. तुलसीको लिङ्गे सातै ठाउ बाङ्गे, सातै ठाउ लायो चरीले गाड
यिनयिन चरीको हिरामोती नाउ, लायौ अर्थ छाड्दैनौ ठाउ

स्रोत : लक्ष्मी सिग्देल वर्ष ४५

अनारमुनी -३, मिति २०६७।१५

४.८) जन्ती पक्षले घरगाउलेसाग सवाल गर्दै गाउने सिलोक

- ज. कसरी छोरी सिरी (श्री) सीता रानी
कसका छोरा लक्ष्मण राम
कसका छोरा वीर हनुमान्
कसका छोरा चन्द्रमा घाम
- घ. जनककी छोरी सिरी सीता रानी

- दशरथका छोरा लक्ष्मण राम
वायुका छोरा वीर हनुमान्
दितिका छोरा चन्द्रमा घाम
- ज. कहाा बस्छन् सिरी सीता रानी
कहाा बसछन् लक्ष्मण राम
कहाा बस्छन् वीर हनुमान्
कहाा बस्छन् चन्द्रमा घाम
- घ. अयोध्यामा बस्छन् सिरी सीता रानी
दरबारमा बस्छन् लक्ष्मण राम
जङ्गलमा बस्छन् वीर अनुमान्
आकाशमा बस्छन् चन्द्रमा घाम
- ज. कतिसमानकी पोखरी खनायौ
कतिसमनकी जल
कतिसमानका इष्टकुटुम्ब
कतिसमानको बल
- घ. कोदालीसमानकी पोखरी खनायौ
पोखरीसमाजकी जल
आफूसमाजके इष्टकुटुम्ब
बाहा (पाखुरा) समाजकै बल

स्रोत : सरिता मगर वर्ष २५ पठित
अनारमुनी -३, मिति २०६७।०।१५

४.९) गणितसम्बन्धी सिलोक

- ज. एकान्तस्थलमा त पोखरी नौ भुझसी त नौ नौ थिए
तिनका साथमहा त हास नौ नौ जम्मा बसेकै थिए
हासका साथमा त फुल नौ नौ जम्मा भए हुन् कति
यसको अर्थ बताऊ पण्डितजी हो ! रेखा नछोडी रती
- घ. एकान्तस्थलमा त पोखरी नौ भुझसी त नौ नौ थिए
तिनका साथमहा त हास नौ नौ जम्मा बसेकै थिए

हासका साथमा त फुल नौ नौ जम्मा भए हुन् कति

यसको अर्थ बताए पण्डित भए ६५६१ गनी

स्रोत : मन्जु सुवेदी वर्ष १६

अनारमुनी -३, मिति २०६७।८।१५

४.१०) बाह्रमासे सिलोक

बालुमा बरु तेल खूब बलले पेले कतै आउला
चर्का घाम चुसी चुसी बरु कतै पियास मेटिएला
मुसाको सिल मिलला बरु कतै संसार घुम्ने गरे
प्राणै देऊ परन्तु मूर्ख कहिल्यै रिभ्दैन कस्तै गरे

होलान् त्यसपछिका मनुष्य कलिका पानी अधर्मी सब
लुच्चा चोर छली कप्टीहरुको खोसी लिने वैभव
मासु खाई अनेक जन्तुहरुको होलान् पशुभौ अनि
गर्नन् मैथुन नित्य रात्री दिनमा क्रोधी र कामी बनी

चारें वर्ण बिसें हुनेछ कलिमा जसले सक्यो त्यै धनी
होला भेद कुनै गरिब धनीको होवैन केही पनि
भक्षाभक्ष बिसे विचार जनले त्यागी दिने छन् जब
गम्यागम्य घुमी खुला पशुसरी समभोग गर्नन् सब

स्वास्तीकै बसमा हुनन् मनुष्य सब बस्नन् कमारा बनी
सोधनन् स्त्रीसाग कार्य क्यै गरिए के गर्नुपर्ला भनी
आज्ञालङ्घन मातृपितृ सबको गर्नन् दुखाई मन
पत्नीको सब बात आदर गरी सुन्नन् र जान्न् जन

स्रोत : रीता आचार्य वर्ष ३३

अनारमुनी -३, मिति २०६७।८।१५

कर्मगीत कामको प्रकृति अनुसार असारे, दाई, संस्कार गीतमा विभजन गरेको पाइन्छ । कर्मगीतमा समाजका मर्म, भाव, व्यथा, सुख, दुःख, हासो, रोहन, आदि भल्किएको पाइन्छ । यी गीतहरुमा हास्य, करुणा, शान्त, श्रृङ्गार भावहरु व्यक्त भएको पाइन्छ ।

४.११ बाह्रमासे गीत

४.११.१) एकोहोरी गीत

बैनी नानी यो बेला

फूल फुल्यो (सगरमाथा अञ्चलम) २
माया त लाऊ है सारा त सन्सारमा
बैनी नानी यो बेला,
साह्रै राम्रो फुलको कोपिला

यो मायाले (के गर्यो के गर्यो) २
रातको निद्रा दिनैको भोक टार्यो
बैनी नानी यो बेला,
साह्रै राम्रो फुलको कोपिला

स्रोत : नेविका घिमिरे वर्ष १७ शिक्षित
अनारमुनी गा.वि.स. ३ मिति २०६७।६।२५

यस गीतमा यौवना अवस्था साह्रै राम्रो अवस्था हो । यसलाई फूलको कोपिलासाग तुलना गरिएको छ । यो उमेरमा माया प्रीतिको स्मरणले गर्दा युवा युवतीहरुलाई वेचैन बनाउने रातमा निन्द्रा र दिनमा भोक समेत टार्ने अवस्था श्रृङ्गारिक भावद्वारा व्यक्त गरिएको छ ।

कठै मैले के गर्ने !

धोबी खोलो मैलो भयो मैले कुसुम (रुमाल) धुदा
पिपलैका जरा भिज्यो मै बसेर रुदा
पिपलैको जरा भिज्यो मै बसेर रुदा
कठै मैले के गर्ने

धनकुटाका डाडैडाडा थुन्से लडाएको
शिरको टोपी भुझामा खारी बिन्ती चढाएको

कठै मैले के गर्ने

स्रोत : दिव्य प्रसाद दहाल वर्ष १३ शिक्षित
अनारमुनी -३, मिति २०६७।७।२

यसलोक गीतमा वियोगमा परेकी युवती आफ्नो प्यारासाग आफ्नो दुखेसोले गर्दा पिपलुको जरा भिजेको कुरा विप्रलम्ब श्रृङ्गार भावद्वारा व्यक्त गरिएको छ ।

सिरु साइला सिरु नि माइला

सिरु साइला सिरु नि माइला
गाइले खाने सिरु (घास) नि लै लै
बालखैमा जारी लग्यो
जारी केले तिरु नि लै लै

गैरीबारी छ्याङ्गै जोत्या
मान्के (गोरुको नाम) बहरैल नि लै लै
जेठी माथि कान्छी ल्यायो
मनको रहरैले नि लै लै

स्रोत : मन्जु सुवेदी वर्ष १६ शिक्षित
अनारमुनी -३, मिति २०६७।७।३

यस गीतमा एउटा अल्लारे ठिटाले भविष्यको र आर्थिक स्थिति विचार नगरी कलिलै अवस्थामा मनको रहरले बहुविवाह गरेको प्रसङ्ग श्रृङ्गार भावद्वारा गरिएको छ ।

सानो माया

लहरो हाउ (थेगो) तान्दा पहरो गज्यो
भुईचम्पा फुल्लाई
भुईचम्पा फुल्लाई सानो माया
भुईचम्पा फुल्लाई
बाकसको लुगा भिकिदेऊ आमा
सहरै डुल्लाई सानो माया
सहरै डुल्लाई

स्रोत : सौरव भट्टराई वर्ष ९, पठित
अनारमुनी -३, मिति २०६७।७।२

यस गीतमा एउटा अल्लारे मनमा तछाड मछाड गर्दै विभिन्न भावनाहरु उर्लेर आएका र एउटा सानो मायालाई खोजन नजर र बजारको प्रयोग गर्न आफ्नी आमालाई आफ्ना वस्त्रहरु वाकसबाट भिक्ने अनुरोध श्रृंगार भावद्वारा व्यक्त गरेका पाइन्छ ।

सुनकाटी गजुर

हिमालै चुली त्झो पल्लो हउ (थेगो १) पट्टि

रुख सुक्यो सर्लङ्गे (पूरै १)

चोली है फाटे दर्जिले सिउाछ ।

मन फाटे भरङ्गे

सुनकाटी हउ हजूर

राम राम छ हउ गजूर

सुनकाटी हक गजूर

कहाको हक तिमी

कहाको हउ हामी

भेट भयो हउ हजूर

देउमाई र हउ खोला

ज्यान (थेगो १) बाडी (पानीको भेल १) र हउ आयो

बगायो हउ भिागटा (रुखका स साना हागा १)

सुनकाटी हउ गजूर

राम राम छ हउ हजूर

बगायो हउ भिागटा

प्यारीले हउ देको

एक खिली हउ चूर (सूर्ती)

चलायो हउ रिागट

स्रोत : डम्बर बहादुर पौडेल वर्ष ६० अपठित

अनारमुनी -३, मिति २०६७।७।७

यस गीतमा पहिलो सम्बोधनमा भेट भएका युवा युवतीहरु बीच कुराकानी हुदा युवतीले दिएइको प्रितीरूपी एक खिलि चुरोटले मायारूपी रिंगटा (चकर) चलासको कुरा श्रृंगार भावद्वारा व्यक्ति भएको पाइन्छ ।

भम्के फुली

गैरीखेतमा दुई जना बाउसे सानैदेखि म यस्तै रउसे
भम्केफुली नाकैमा बुलाकी
यसपालि त घरबारै होला कि

गैरी खेतमा धान फल्यो तीसगोडा
जा जा भन्छ का जाउा है निस्केर
भम्के फुली नाकैमा बुलाकी
यसपालि त घरबारै होला कि

स्रोत : स्तुति सिग्देल वर्ष ७ पठित

अनारमुनी -३, मिति २०६७।७।१०

यस गीतमा एउटी यौवनवस्थाले पूर्ण भएकी युवतीले यसपाली चाहि पक्कै आफ्नो विवाह हुने आशामा त्यतिकै कतै पनि नजाने विचार विप्रलम्भ श्रृङ्गार भावद्वारा व्यक्त गरेको पाइन्छ ।

गरिपले माग्न जान्छ भाडो बसालेर

गरिवले माग्न जान्छ भाडो बसालेर
महाजनले किन दिन्थ्यो भन्छ, खसालेर
गरिवलाई जीउ पाल्न सार्हो
माहाजनले दिदैन् उधारो
बल्ल तल्ल दिने मन भयो भने हर
हाते जाकट (धीतो) के चाहि ल्याएछ, हेरौ भन्छ फेर
हाते जाकट केही छैन, छन हालमा गोरु
हलगोरुले नपुगमो घरबारी बरु
लेखिदिन्छु दिनुहोस् पोहिसा (पैसा/रुपैया ॥)
छोराछोरी तीन दिनका भोओका (भोकाएका ॥)
एक टक्क तीन पट्टा (तीन पटक ॥) पारी पट्याएर
गरिपलाई धन दियो धनीले

गैरकेछ दुसी (भन् गरिब ॥) भई गरिप

दुई तीन वर्ष वितिसक्यो धन खाएको तैले
माथिबड साहू आयो लट्टी घोडामाथि पैले
भन्न थाल्यो दिनरात खा' को (खाएको ॥) हैन हेर
मैले खा' को थोरै पोहिसा लेखन भयो धेर

स्रोत : दुर्गा सिग्देव वर्ष ६० अपठित
अनारमुनी -३, मिति २०६७७१०

यस गीतमा हामी व्यक्तिहरुले गरिब व्यक्तिहरुलाई सदैव सताएका हुन्छन् । गरीबहरुको समस्या बुझ्नुको सट्टा उल्टै उनीहरुले व्याजको स्याज, स्याजको प्याज जस्ता कुरा करुणा भावद्वारा अभिव्यक्ति भएको पाइन्छ ।

लेकै फुल्यो लालीगुरास

उकालीमा बर खादा खादै
जुनी बित्यो मायालाई पर्खदै
लेकै फुल्यो लाली गुरास

गाईको बाछ्रो आलीमा चर्देन
धन त छैन मन पर्छ पर्देन
लेकै फुल्यो लाली गुरास

स्रोत : होम बहादुर पौडयाल वर्ष ४५ पठित
अनारमुनी -३ मिति : २०६७७१०

यस गीतमा उकाली ओराली गर्दै आफ्नो विदेश गएको मायालाई पर्खादा पदादै आफ्नो यौवनवस्था विति सकेकोले अब अन्य कुनै व्यक्तिले आफूलाई मनपराएमा व्यवहार मिलाउने आशामा विप्रल श्रृङ्गार भाव व्यक्त भएको पाइन्छ ।

लसमा लस मसला पिस्नु

लसमा लस मसला पिस्नु लोहोरी (लोहोरो ॥) भए पो
एकोरी (एकोहोरो ॥) माया म कति गुरु दोहोरी भए पो
काटमा कुटी सार्कीले गर्छ सीप लाउने सर्किनी

ह्लाडेका भए का पुग्ने थिए मायालाई पर्खे नि

स्रोत : पवित्रा पौड्याल वर्ष ३० अपठित

मिति २०६७।७।११

यस गीतमा आफ्नो पति परदेश गएको र उसले आफूलाई मायामारी सकेको तर उनले भने आशै आशामा पर्खेर वसेको र अहिले आएर पछुतो मानेको कुरा विप्रलम्ब श्रृङ्गार भावद्वारा वक्त गरिएको छ ।

४.११.२) दोहोरी गीत (जुवारी)

दोहोरी गीत : एक

- केटा : घरेको बाहा (खावो ।)
भनन भन नि बैनी
तिम्रो घर काहा (कहा ।)
- केटी : हावैजाज गिरान (विमानस्थल ।)
घर सोध्छौ भने नि दाजु
अनारमुनी गा.वि.स. (ठाजा विशेष ।) सिरान (सबभन्दा माथि ।)
- केटा : गाई चर्ने वन छ
मोटरमा चढाइ नि दाजु
का लाग्ने मन छ
- केटा : हल गोरु बहर
घुम्न जाउा भनेको बैनी
दार्जेलिङ्ग सहर
- केटी : मादलको घेरो
दार्जेलिङ्ग घुम्ने नि दाजु
मन छैन मेरो
- केटा : त्यही घरको बाहा
दार्जेलिङ्ग हैन त बैनी
जाउा त काहा
- केटी : गाई गोठेरी
जाउा भन्दा मान्दिनौ बैनी

कति निष्ठुरी
केटी : पानी चिसै छ
निष्ठुरी भने नि दाजु
भैगो ठीके छ

स्रोत : भिमा लिम्बु वर्ष ३४

अनारमुनी -३, मिति २०६७।७।१२

दोहोरी गीतहरुमा खासै गरी युवा युवतीहरुको नै अहम् भूमिका रहेको पाइन्छ । यस गीतमा केटा र केटी जसले गीतमा हास्छे, त्यसले जित्ने पक्षको घर जानु पर्ने हुन्छ । हाम्रो देश पुरुष प्रधान देश भएकोले पुरुषहरुले नै जित्ने र महिलाहरुलाई आफ्नो घर लैजाने प्रचलन पाइन्छ । यस लोक दोहोरीमा केटाले विभिन्न ठाउाको भ्रमण गर्दै आफ्नो घर लान अनुरोध गर्दछ तर युवती कतै पनि नजाने इच्छा व्यक्त गर्दै निष्ठुरी वन्दे, यस रोचक घटनालाई श्रृंगारिक भावद्वारा व्यक्त गरेको पाइन्छ ।

४.११.३) सागिनी (आख्यानविहीन)

बाबा र ज्यूको नि त्यो टारी खेत

बा बा र ज्यूको नि त्यो टारी खेत

ढुकुरै लुकने बीउ है बाबा

ढुकुरै लुकने बीउ

बारुले कम्मर नि डोलने (डोलो पारेर बाटेको चुल्लो) चुल्लो

खातिरै (रहरलागदो) लागदो जीउ है बाबा

खातिरै लागदो जीउ

बाबा र ज्यूको नि त्यो टारी खेत

जोरजोरै समाहा (खेतको गरामा बढी भएइको पानी बग्न आलीमा

बनाइएको निकास) है बाबा

जोर जोरै समाहा

मरेको गोरु नि डुक्रिादै आयो

दर्जाकै दमाहा है बाबा

दर्जाकै दमाहा

सुरिलो रुखको नि खिरिलो हागा
चरीले टेकेको है बाबा
चरीले टेकेको
बाबाले हैन नि आमाले हैन
भावीले लेखेको है बाबा
भावीले लेखेको
बाबा र ज्यूको नि तीन तले घर
मूल खावो फेरउ न है बाबा
मुल खावो फेरेउ न
सात डाडा कटाई नि दि हालेउ बाबा
घर केटो हेरेउ न है बाबा

स्रोत : उमा भट्टराई वर्ष ३५ पठित
अनारमुनी -३, मिति २०६७।७।१५

घुरमा घुरु

घुरमा घुरु नि परेवी घुच्यो
तोरीको पाजैमा (फिजाएर सुकाएको) नि बाबा
तोरीको पाजैमा
बाबाले मलाई नि कान्नेदान दिए
मिरमिरे साभैमा है बाबा
मिरमिरे साभैमा
कोरिदेऊ आमा नि बाटिदेऊ आमा
फूल लाइदेउ सिउादैमा है आमा
फूल लाइदेऊ सिउादैमा
न्याउली बास्दा नि नरुनू आमा
म आउछु हिउादैमा है आमा
म आउछु हिउादैमा

स्रोत : डिकेन्द्र भट्टराई वर्ष ३५ पठित
अनारमुनी -३ मिति २०६७।७।१७

सिरसिरे डाडोको फिरफिरे हावा

सिरसरे डाको फिरफिरे हावा
फरक्कै फिरी नि सरक्कै लगो
यै पछ्यौरीको छेउ है बाबा
यै पछ्यौरीको छेउ

उडी है जाने नि चरी (पन्छी) हैन ।
आउदैने च्याउ (कराउनु) गर्न है बाबा
आउदैने च्याउ गर्न
माइतीको माया त लाग्छ नि बाबा
सक्दिन आउन है बाबा
सक्दिन आउन

स्रोत : लिला अधिकारी वर्ष ३५ पठित
अनारमुनी -३,मिति २०६७।७।७

सागिनी (आख्यानयुक्त)

बाबा र ज्युको नि नौ तले घरमा

बाबा र ज्युको नि नौतले घरमा
नवै जोर परेवी है बाबा
नवै जोर परेवी
एकै जोर परेवी दाइजो देऊ बाबा
घुरुघुरु नि परेवी घुर्दा
जुरुक्कै उठ्नेछु
दास्रो र पहर नि परेवी घुर्दा
मै धन्दा छिन्नेछु है बाबा
मै धन्दा छिन्ने छु
तेस्रो र पहर नि परेवी घुर्दा
मै पानी ल्याउनेछु है बाबा
मै पानी ल्याउने छु

के लान्छेउ चेली नि परेवा दाइजो
कि लैजाऊ चेली नि हात्तीकै दाइजो
न लैजाऊ परेवी
न लैजाऊ परेवी है चेली

न लैजाऊ परेवी

स्रोत : चन्द्रिका अधिकारी वर्ष ४५ अपठित

अनारमुनी -३, मिति २०६७।७।१९

कागतुजस्ती नि पातली धनै

दकागतुजस्ती नि पातली धनै

श्री सुर्जेजस्ती नि पातली धनै

आज किन आध्यारी

तमरे (तिम्ना १) बुबाले खैगर्नु (गाली १) भयो

म यसै आध्यारी है राजै

म यसै आध्यारी

कि जान्छु माइत नि कि लानू साथै

बस्तिनन् घरैमा है राजै

बस्तिना घरैमा

कागतुजस्ती नि पातली धनै

श्री सुर्जेजस्ती नि उज्याली धनै

आज किन आध्यारी

तमरे आमाले खैगर्नु भयो

म यसै आध्यारी है राजै

म यसै आध्यारी

हामरे आमाको त्यही बस्यो बानी

सहीमा सही बस मेरी धनै

नभए आध्यारी

कि जान्छु माइत नि कि लानू साथै

बस्तिना घरैमा है राजै

बस्तिना घरैमा

बाह्रै र वर्षको परदेशी म त

घर खाउ तिम्रो नाम चले मेरो
बस है घरैमा

स्रोत : चन्द्रिका पौडेल

पूर्वत मिति २०६७।७।१९

माथि उल्लेख गरिएका लोकगीतको एउटा मुख्य अङ्गको रूपमा चिनिने सागिनीहरु खासै गरी
वैवाहिक चेलीको वेदनालाई व्यक्त गरिएको पाइन्छ। यसमा करुणा र शान्त भाव व्यक्त भएको
पाइन्छ।

४.११.४) बालगीत

एउटा साथी जङ्गलमा

एउटा साथी जङ्गलमा रोई बसेछ

किन रोयौ सोध्दाखेरी कलम खसेछ

उसको साथी कोही पनि छैन

जङ्गलमा बसेछ

आऊ साथी आऊ सागै खेलन जाऊ

स्रोत : रीता धनमाया वर्ष १४

अनारमुनी -३, मिति २०६७।७।२१

इन्चु मिन्चु लन्डनमा

इन्चु मिन्चु लन्डनमा

हाम्रो भाइ पल्टनमा

इस्कूलको पाले दाइ

पहिलो घण्टी बजाई देऊ

टि नि नि नि नि नि भ्याप्प

स्रोत : टीका दाहाल वर्ष ११

अनारमुनी -३, मिति २०६७।७।२१

यति-यति पानी

यति यति पानी, गङ्गा रानी

(पैतालादेखी क्रमशः टाउकोसम्म छुदै)

यति यति पानी, गङ्गै रानी
यति यति पानी, डुमै रानी

यो ढोका केको ?
चाादीको
यो ढोका केको ?
सुनको
यो ढोका केको ?
पित्तलको
यो ढोका केको?
टिनको
यो ढोका केको ?
काठको

आमाले बोलयो
जानै दिन्न
बाबुले बोलायो
जानै दिन्न
दाजुले बोलायो
जानै दिन्न
भाइले बोलायो
जानै दिन्न
बुइनीले बोलायो
जानै दिन्न

भागेर जाऊा कि छिनार (छिनाएर ।) जाऊा ?
(छिनाएर वा भागेर जा)

स्रोत : शारदा पोखेल वर्ष १२
अनारमुनी -३, मिति २०६७।७।२१

दशौ आयो

दशौ आयो

खाउाला पिउाला

कहा पाउाला

चोरी ल्याउाला

धत् पापी, मत छुट्टी बसौला

स्रोत : रश्मी भट्टराई वर्ष ७

अनारमुनी -३, मिति २०६७७२१

बाङ्गा-बाङ्गा खुट्टीले

बाङ्गा बाङ्गा खुट्टीले

सिन्की खादोला

तिम्रो भोटो लैजाऊ फुपू

नाङ्गै नाचौला

स्रोत : टीका दाहाल वर्ष ११

अनारमुनी -३, मिति २०६७७२२

यो घर कसको

यो कर कसको आलेको

भिन्न बाहिर टालेको

बिजुली बत्ती बालेको

भोटे कुरुर पालेको

स्रोत : रंजित सुप्रिया वन वर्ष ७

अनारमुनी -३, मिति २०६७७२१

हुतुतुतु पन्जा

हुतुतुतु पन्जा

बाघ पन्जा

कपर्दी खेल्दा क्या मज्जा

स्रोत : कृतिका पौडयाल वर्ष १४

मिति २०६७७२१

हाइ गुटुमुटु
हाइ गुटुमुटु
परेवाको मुटु
खाउा कुटुकुटु

स्रोत : उत्तम पोखरेल वर्ष १४
अनारमुनी -३, मिति २०६७७२१

बसबस मौरी
बसबस मोरी
बुधवार जाउली
फूलैफूलको कचौरामा
मत तिमी खाउली

स्रोत : उत्तम पोखरेल वर्ष १३
अनारमुनी -३, मिति २०६७७२१

ऐया आमा घैया पाक्यो
ऐया आमा घैया पाक्यो
चिउरी कुटाइदेऊ न
चिउरी खादा दात दुख्यो
दूधले मिजाई देउ न

स्रोत : केदार अधिकारी वर्ष १०
अनारमुनी -३, मिति २०६७७२५

हाराबारा तोरी
हाराबारा तोरी
सानीमाकी छोरी
पानी लिन जादा
बाटैमा मरी

स्रोत : सोनिया पोखरेल वर्ष ७
अनारमुनी -३, मिति २०६७७२६

टपटप टोपी
टपटप टोपी लेकको ताना
परबाट आए कुम्भै राना
तेरा दाजु मेरा दाजु ऐरा (शिकार १) गएछन्

ऐराबाट मुसा मारी ल्याएछन्
मुसा मैले चीललाई दिए
चीलले मलाई प्वाख दियो
प्वाख मैले आरनमा हालो
आरनबाट सियो पाए
सियो मैले दर्जीलाई दिए
दर्जीले मलाई टोपी दियो
टोपी मैले गोठालालाई दिए
गोठालाले मलाई घास दियो
घास मैले गाईलाई दिए
गाईले मलाई दूध दियो
दूध मैले गङ्गामा चढाए
गङ्गाबाट सहर पाए
सहर मैले राजालाई दिए
राजाले मलाई घोडा दिए
घोडा गयो छड्के
म गए फड्के
घोडा भयो तीरैतीर
मैले खाए खीरैखीर

स्रोत : रुक्सना पौडेल वर्ष १० साक्षर
अनारमुनी -३, मिति २०६७।७।२१

माथि विभिन्न बालकलाकारहरूद्वारा गाइएका विभिन्न बालगीतहरू बाल मनारेञ्जन, बालखेल, वाससुलभ, बालअधिकार, आदि भावनालाई समेट्ने खालका देखिन्छ। यी बाल गीतहरूमा शान्त, करुणा, वीर भाव समेत व्यक्त भएको पाइन्छ।

४.११.५) बालन

श्री रामायण भारतपुञ्ज बालन

आरती

पहिलो हो मा आरती राम प्रभु राम
पुष्पकी माला काली र नाग नाची ल्याऊ कृष्ण गुवाला (गोठाला/ग्वाला ।)
आरती जय राजा रामचन्द्र कि जय
जय हर हर भक्त कराउनी राम प्रभु राम
दरिसन (दर्शन ।) दि जय आरती कि जय
राजा रामचन्द्र कि जय
दोसहरी (दोस्रो ।) आरती राम प्रभु राम
देवरज्यूकी नन्द भक्त सुधारु है कड्स कि फन्दा
आरती जय राजा रामचन्द्र कि जय

तेस्रा है मा आरती राम प्रभु राम
त्रिभुवन महि गुडरस सिडहासन रामजी कि सही
आरती जय राजा रामचन्द्र कि जय

स्रोत : लक्ष्मी गुरागाई

अनारमुनी -३, मिति २०६७।७।२६

रामायण भारतपञ्च बालन

(सुरुमा बालने उठेर घुमी घुमी नाच्छन्)
हो उठतन (उठेर ।) कण्ठ भजमुखी (स्वर मिलाएर उपासना गर्नु ।) दन्त
जिबा^{१२५} (जिब्रा ।) बसे सरसोती माता
हो एसै गृह आगनमा खेलन आयू (आयौ ।)
आज्ञा देऊ धरती माता

हो धरती माताको सो हुकुम भयो
खेलराजै हो छमछम
ओमसिरी (उठ ।) राम ओमसिरी राम
सिरीराजै रामको नाम

हो ओलाउ (भाका मिलाउन आएको ।) सिरीराम बोलाऊ सिरी राम

उठाऊ सिरीरामको नाम
सरसोती माता बुद्धिका दाता
हृदय कण्ठैमा रहुन्

हो सिरी रामनारायण विष्णु भगवान्
इस्सोर हुन् तीनै लोकका दाता
हो एसै गृह आगनैमा खेलन दाता
हो एसै गृह आगनैमा खेलन आयू
आज्ञा देउ धरती माता
हो विष्णु भगवान् बैकुण्ठमा
जन्मलिन्छन् अब तिनले कहा
त्रेता युगमा सबै भार हलान्
जन्मलिन्छन् अइद्धे (अयोध्या १) माहा
हो कसका कोखियामा जन्म लिन्छन्
कउने (को १) होलिन् है माई
दशरथका कोखियामा जनम लिन्छन्
कौशल्या होलिन् है माई

हो कउने रुप नारायणले जनम लिन्छन्
कतिवटी होलिन् है माई
चारै रुप नारायणले जनम लिनछन्
तीनवटै होलिन् है माई

हो कसले देलान् बैकुण्ठ बास
कसले देलान् है माई
सत्ये शिव दिऊन् बैकुण्ठ बास
लक्ष्मनले (लक्ष्मण १) दिऊन् है भाइ

हो कण्ठ वनमाला तुलसाले दिऊन् धरतीले दिऊन् है घर

शुभो (फाप/सुन्दर ।) घडेरी ऋषिजीले हेरुन्, काठपात विष्णु क्रम गूरन्

देवदानवले घडेरी खनून्, जैसी जिपुले जोतिस गनून्
कति ऋषि बसी घडेरी हेरे, कउने (को ।) जसिला

सोहै ऋषि बसी घडेरी हेरे, अकूटजैसी (राम्रो ज्योतिषी ।) जसिला
कउनेर^{१२५} (कुन ।) ठाउाको घडेरी हेरेऊ, कउने ठाउाको खेती

हो उच्चा र ठाउाको घडेरी हेरिऊ निच्चा ठाउाको खेती
कहामा होला घडेरी तर काहा होला हो शुभो ठाउा
कउने र लगनमा खम्बा जो गडायौं, कति वर्षको आयु
हो सिरी शुभो लगनमा खम्बा जो गडायौं?

एघार हजार वर्षको आयु
कउने र काठको खम्बा जो गडायौं? कउने है काठको बलो (छानाको
दातमाथी बीचदेखि धुरी बोकेर बसने लामो काठ ।)

हो श्रीखण्ड काठको खम्बा जो गडायौं, श्रीशुभ काठको बलो

स्रोत : उमाकान्त दाहाल

पूर्ववत : मिति २०६६।७।२६

लिङ्गो सेलाउने

उठन कृष्ण नुवाई धुवाई पाधेरामा जाउठ न
पाधेराका कृष्णजीलाई भान्सैमा ल्याउा न
स्वर्गलोकमा तिमी छौ मर्त्यकालमा तिमी छौ
आकाशैमा तिमी छौ पातालैमा तिमी छौ
जलमा तिमी छौ थलमा तिमी छौ
तिम्रै पो गय्यौ प्रभु नारायण, तिम्रै गय्यौ नारायण

चामल चाउा भने मुसलको बिटुलो
के चढाउठ के चढाऊा हरि प्रभुलाई
सदादिन पुष्प चढाउठ

निर्मल जलले बालाको शिर नुहाऊा है
कोटि कोटि पाप बहाऊा

दूधै र चढाऊा भने बछिया (बाछो ॥) को विटुलो
के चढाऊा हरि प्रभुलाई
सदादिन नैवेद चढाऊा
निर्मल जलले बालाको शिर नुहाऊा है
नारायण कोटि कोटि पाप बहाऊा
बालगोपाल तिम्रै शरणमा

स्रोत : सुधिर प्रसाद दाहाल
अनारमुनी -३, विर्ता बजार

४.११.६) भजन

राधे राधे कृष्ण कृष्ण
राधे राधे कृष्ण जपौ मनैमा
छैनन् कृष्ण जानुभयो वृन्दावनैमा
यमुनाको नीलो जल कृष्ण नुहाउने
हातमा वंशी शिरमा मुकुट कति सुहाउने
राधे राधे कृष्ण कृष्ण

गोकुल खोज्यौ मथुरा खोज्यौ खोज्यौ वृन्दावन
साना सन्सार खोजी सक्यौ कृष्ण कहा छन्
राधे राधे कृष्णा कृष्णा

कृष्ण कृष्ण कृष्ण भन्ने बानी बसालिदेऊ
तिमो घरमा आउछु कृष्ण बाटो देखाइदेऊ
राधे राधे कृष्ण कृष्ण

स्रोत : शुक्र प्रसाद भट्टराई
अनारमुनी -३, सिद्धार्थचौक

बालन खासै गरी रामभक्ति र कृष्ण भक्ति गरी दुई भागमा विभाजन गरेको पाइन्छ । बालन भगवानको आरधना गरिने हुनाले यसमा कर्ताले कुनै भाकल (कवोल) गरेको हुन्छ । त्यो भागक पूरा भएमा उसले भने वमोजिम बालन खेलाउने (नचाउने) कार्य गरिन्छ । यसमा टोली भित्र भोली हुने हुनाले प्रत्येक भोलीले आ-आफ्नो साथीहरुसाग लय मिलाएर नाच्ने गर्दछन् । यसमा पहिले ईश्वरको स्तुति त्यसपछि विषय प्रवेश र अन्त्यमा आर्शीवाद दिएर लिङ्ग सेलाउने कार्य गरे पछि समाप्त गरिन्छ ।

दुर्गामाताको भजन

जय जय हो ! दुर्गे अम्बे माता
भक्तजनको भाग्य विधाता
शम्भु निशुम्भ दानव मारी
शान्ति दिने दाता जय जय

दुर्गा रूप धराण गरी
महिषासुरलाई मार्छेउ
अम्बे महिषासुरलाई मार्छेउ

पापीजनको संहार गरी
भक्तजनलाई लान्छेऊ
जय जय हे दुर्गे माता

शम्भु निशुम्भ दानव मारी
दुर्गेमाता भगवती दक्षिणकाली पनि
जय जय हे दुर्गे माता

शुम्भ निशुम्भ कामष र गुहेश्वरी
जगदम्बा भनी
फैलिरहेछ त्रिलोकमा हजार नाडा तिम्रो
शरणमा छौं जय दुर्गे रक्षा गर हाम्रो

जय जय हे दुर्गे अम्बे माता

स्रोत : रत्न प्रसाद दाहाल वर्ष ६० पठित

अनारमुनी -३, मिति २०६७।१।११

गङ्गामाईको स्तुति

हर हर गङ्गा माई, है हर हर गङ्गा माई

गङ्गा र मार्यका शिरमा महादेवका जटा

महादेवका जटाबाट बहिन् गङ्गामाई

हर हर गङ्गा मार्य है हर गङ्गा माई

महा र देवका जट्टा धारा बहिन् गङ्गा माई

आस्नान (नुहाउनु ।) गरुडा (गरौ ।) गङ्गा माईलाई

शुचि गरुडा देही

सबे दुख दलिद्र छुटाऊ प्रभु मेरै

हर हर गङ्गा माई है हर हर गङ्गा माई

गङ्गा र माईका तीरनिर काली तुलसाई (तुलसी ।)

काली जो तुलसैको विरुवा बने है

एके र पाते तुलसा त दोसरी पाते भइगैछिन्

दोसरी पाते तुलसा त तेसरी पाते भैगैछिन्

चतुरमुखी आए- ब्रह्मा नारायण

चारैपाते तुलसा त पाचै पाते भैगैछिन्

पाचै र विरुवा एकै र पाते तुलसा त

पाचै विरुवा, स्वामी पीपल, अगस्ति, शङ्ख, बे(ल, तुलसा

हर हर गङ्गा माई है है हर गङ्गा माई

गङ्गा र माईका तीरनिर भक्ति र माईको मन्दिरै बन्यो

भक्ति र माईका मन्दिरैमा रिषेसोर (ऋषि ।)

आई आई प्रदक्षिण (परिक्रमा गरी पूजा गर्नु ।) गरेछन् ।

प्रदक्षिण गरी गरी धूप र दीप गरेछन्

धूप र दीप गरी गरी चारै वेद पढेछन्

चारै वेद पढी यही लीला गरेछन्

रामजी कि औतार नारायण रामजी कि

स्रोत : मनोज प्रसाद सुवेदी वर्ष ६०

अनारमुनी -३, मिति २०६७।८।११

भजन लोकगीतको एक अङ्गका रूपमा अनादिकाल देखि चलि आएको एक उपविधा हो । यो सगुण भक्तिधारा र निगुर्ण भक्ति धारामा विभाजन गरेको पाइन्छ । यहाँ कृष्ण स्तुति कृष्ण भक्तिधारा र दुर्गामाताको भजन र गङ्गा माइको स्तुतिमा शान्त भाव व्यक्त भएको पाइन्छ ।

४.१२ पर्वगीत

तीजे गीत

नपढेकी चेली

नपढेकी चेलीलाई पढेकलाई दिनु' भो
बाबा र आमाले पाप लिनु' भो
स्वामीज्यू भन्नुभयो दूधलाई मिलिक
नबुभ्नेर मैले हेरो मुखमा पिलिकक
नपढेकी चेलीलाई पढेकालाई दिन' भो
बाबा र आमाले पाप लिनु' भो

अङ्ग्रेजीमा पानीलाई भन्दारैछन् वाटर
नबुभ्नेर मैले ल्याए काचो कटर
नपढेकी चेलीलाई पढेकालाई दिनु' भो
बाबा र आमाले पाप लिनु' भो

अङ्ग्रेजीमा भन्दारैछन् केरालाई बनाना
नबुभ्नेर म त घुमे त्यही फनन
नपढेकी चेलीलाई पढेकालाई दिनु' भो
बाबा र आमाले पाप लिनु' भो

स्रोत : कल्पना भट्टराई वर्ष ३५

अनारमुनी -३, मिति २०६७।८।१६

दाजु र भाइ

दाजु र भाइलाई इस्कूल कलेज पठाउने
म एउटी छोरीलाई घास कटाउने
मीठो खाना दाजु र भाइलाई खुवाउने
म एउटी छोरीलाई ढिाडो खुवाउन

छोरालाई कापी र कलम किन्दिने
म एउटी छोरीलाई डोको बुन्दिने
जाड, रक्सी, जुवा, तास गर्छन् छोरा जति
घर-धन्दा, मेलापात गर्छन् छोरी जति
सानैदेखि घासदाउरा छुन पाइना किताब
एउटै कोखका छोरा-छोरी कस्तो निसाफ

स्रोत : कल्पना भट्टराई

पूर्ववत मिति : २०६७।८।१६

वर्ष दिनको तीजमा

वर्ष दिनको तीजमा बाबा लिन आउनु' भो
पठाएनन् स्वामीजीले फर्की जानु' भो
अलिपर चौतारीमा बस्नुस् मेरा बाबा
स्वामी मन बुझाएर आउछु बरिलै
सिमसिम पानी पर्यो शिरको टोपी रुम्दै

रानी तिम्ले बुझाएर यो मन बुम्दै
वर्ष दिनको तीज घुमिफिरी आइरहने
टाढा माती जान पाइना मन रोइरहने
तलमाथि वरिपरि दिदी-बुइनी आए हुन्
मलाई सम्झी मेरी आमा कति रुदी हुन्
छोरी आइन भनेर नरुनुहोस् आमा
अर्को सालको तीजमा आउछु बरिलै

स्रोत : वीना भट्टराई वर्ष ३४

अनारमुनी -३, मिति २०६७।८।१६

बिहानै उठिछिन्

बिहानै उठिछिन् हातमुख धोइछिन्
खेतमा पानी लाउन गयछन् वरि
सासू र स्वामीजीले लगाएको वचन
सम्झी-सम्झी हिक्क-हिक्क रोइछिन् वरिलै
एकैछिन बसेर पानी पनि लाइछिन्
त्यही बेला ठूलो वर्षा भएछ वरिलै
घर जान्छु भनेर अलिओर आइछिन्
माथिबड पैरा आई पुग्यो वरिलै

रातै थियो गुनिउा चोलो रातै थियो रिबन
सत्र वर्षे टुहुरीको गयो जीवन

स्रोत : तिलरुपा दाहाल वर्ष ४५ अपठित
अनारमुनी -३, मिति २०६७।८।१५

तीजको बेलामा

तीजको बेलामा सबै जान्छन् माइत
आफ्नो माइती मुडलानपारि छैन साइत
तीजको बेलामा जानुपर्यो मेलामा
मै छोरीको आसु खस्यो खेला ठेलामा
देउरानी र जेठानी दर खान माइतमा
आफू चाहा कामधन्दा सागै घरमा
टाढा माइती भनेर सबैले हेपने
दिन रातको कुख चाहा कोइले नदेख्ने
सासू र आमाजूले मेरै कुरा काट्ने
जति काम गरे पनि राम्रो नदेख्ने

स्रोत : डेनिस भट्टराई वर्ष १३
अनारमुनी -३, मिति २०६७।८।१६

भैलो गीत

भैलिनी आइन् आगन
गनिउा चोलो मागन
हरियो गोबरले लिपेउ कि
लक्ष्मी पूजा गरेउ कि
हे औसीबारो गाईतिारो भैलो

हामा तेसै आएनौ
बलिराजाले पठा' को
हामी सधै आउादैनौ
वर्ष दिनमा एकचोटि
हे औसीबारो गाई तिहारो भैलो

जसले दिन्छ मुठी
 उसको सुनको गुठी
 जसले दिन्छ मानो
 उसको सुनको छानो
 जसले दिन्छ पाथी
 उसको सुनको छाती
 जसले दिन्छ मुरी
 उसको सुनको धुरी
 है औसीबारो गाईतिहारो भैलो

स्रोत : देवी माया घिमिरे वर्ष ३० पठित
 अनारमुनी -३, मिति २०६७।८।१६

देउरी गीत : एक

	भट्टयाउने	समुह
आ	है भिल्लीमिली भिल्ला	देउसुरे
आ	है तातो रोटी मिला	देउसुरे
आ	है भिल्लामा उडाई	देउसुरे
आ	है खेल्दै खेल्दै	देउसुरे
आ	है जादा जादा	देउसुरे
आ	है बलिराजाको	देउसुरे
आ	है आगनैमा	देउसुरे
आ	है पुग्दामा क्यारे	देउसुरे
आ	है बलिराजाले	देउसुरे
आ	है सोधनुभयो	देउसुरे
आ	है केको भिल्ला	देउसुरे
आ	है भनीकन	देउसुरे
आ	है सोधदा क्यारे	देउसुरे
आ	है हामीले पनि	देउसुरे
आ	है उत्तर दियो	देउसुरे
आ	है वर्षे दिनको	देउसुरे
आ	है तिहारको भिल्ला	देउसुरे

आ	है	मखमली र	देउसुरे
आ	है	सयपत्रीको	देउसुरे
आ	है	भिल्ल उडाई	देउसुरे
आ	है	जादा जादा	देउसुरे
आ	है	बलिराजाको	देउसुरे
आ	है	महातारीले	देउसुरे
आ	है	लिपेको दलान	देउसुरे
आ	है	कुल्चन आयौ	देउसुरे
आ	है	आउदा क्यारे	देउसुरे

आसिक

आ	है	यसै घरकी	देउसुरे
आ	है	महातारीले	देउसुरे
आ	है	नाङ्लामा	देउसुरे
आ	है	निकाल्नु भयो	देउसुरे
आ	है	हे मोर भाइ हो	देउसुरे
आ	है	आसिक दिन	देउसुरे
आ	है	सुरु गरौ	देउसुरे
आ	है	यसै घरका	देउसुरे
आ	है	पिताजीले	देउसुरे
आ	है	ढुङ्गा छुदा	देउसुरे
आ	है	सुनै हवस्	देउसुरे
आ	है	माटो छुदा	देउसुरे
आ	है	अन्नै हवस्	देउसुरे
आ	है	यसै घरका	देउसुरे
आ	है	गाई गोठ	देउसुरे
आ	है	फस्टाउदै जाऊन्	देउसुरे
आ	है	यसै घरका	देउसुरे
आ	है	परेवी पन्छी	देउसुरे

आ	है	उड्दामा ब्यारे	देउसुरे
आ	है	छानै ढाकून्	देउसुरे
आ	है	यसै घरमा	देउसुरे
आ	है	धनधान्यले	देउसुरे
आ	है	पूणै हवस्	देउसुरे
आ	है	देउसेले दे'को	देउसुरे
आ	है	आसिक सबै	देउसुरे
आ	है	थपक्कै लागोस्	देउसुरे
आ	है	लेकको काने	देउसुरे
आ	है	आँलाको माने	देउसुरे
आ	है	आसिक दिन	देउसुरे
आ	है	यति नै जाने	देउसुरे

स्रोत : डेनिस भट्टराई वर्ष : १३

अनारमुनी -३, मिति २०६७।०।१६

विभिन्न भाडपर्वहरु गाइने गीत नै पर्व गीत हो । यसमा तीजमा गाइने गीत तीजगीत, दशैमा गाइने मालसिशी, दीपावलीमा गाइने गीत देउसी-भैलो गीत आदि पाइन्छन् । यी गीतहरुले संस्कार, परम्परा, रीति-रिवाज, सुख-दुःख, रोहन-हासोलाई समेटेको पाइन्छ । यी गीतहरुमा करुणा, शान्त, हास्य, भावहरु व्यक्त भएको पाइन्छ ।

निष्कर्ष

नेपालको पूर्वाञ्चलमा अवस्थित भ्रपा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ अनारमुनी सांस्कृतिक विविधताले भरिएइको गाउा हो । यहा विभिन्न जातजातीका मानिसहरुको बसोवास रहेको छ । यहाका मानिसहरुको आ-आफ्नै किसिमका संस्कृति, रीतिरिवाज र जीवनशैली छन् । यस गाउामा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय भौतिक सुविधाहरुले सम्पन्न भएको कारण यहाको जनजीवन क्रमशः आधुनिकता तिर ढल्किदै गएको छ, तर पनि परम्परागत लोकसंस्कृति जीवन्त रहेको छ । विशेषतः यस भेकमा मनाइने उत्सव, संस्कार, पर्वका साथै घास-दाउरा, मेला-पात, ढिकी-जातो जस्ता काम गर्दा समेत विभिन्न खालका लोकगीतहरु गाउने चलन भएकाले यस अध्ययन प्रतिवे(दनमा परेका लोकगीतहरु भ्रपा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. गा.वि.स. वार्ड नं. ३ विर्ता बजारमा खास बसोवास गर्दै आएका आमा-बुवा, दिदी-बहिनी, दाजु-भाइ, इष्ट-

मित्र सर-संगतीहरुसाग घरमा होस वा वाटामा होस्, घाटमा होस वा हाटमा भेट हुदा उहाहरुको प्रत्यक्ष भोगाइ, गराइ र अनुभववाट प्राप्त लोकगीतहरुको संलगन गरिएको छ । समयको अभाव अथवा वर्षभरिमा आउने चाड पर्व मेला-पात, असार-मंसिर दशैं, तिहार आदि अवसर प्राप्त नभएता पनि भरिसक्य सम्पूर्ण रुपमा समेटने प्रयास यसमा भएको छ । खासै गरेर यसमा संकलन गरिएका गीतहरु असार, दाई गीत, वालन, वालगीत, वाहमासे, जेठे, दोहोरी, भजन, कर्म गीत, पर्व गीत, सगिनी, तीजे आदि रहेका छन् ।

पाचौ परिच्छेद

भापा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वाड नं. ३ मा प्रचलित

लोकगीतहरुको वर्गीकरण

५.१ पृष्ठभूमि

लोकगीत व्यक्तिगत प्रतिभाका सृजनाबाट प्रस्तुत गरिने गीत नभई लोकप्रतिभाका सहज सृजनाबाट अभिव्यक्त हुने गीत हो । यो मौखिक परम्परा वा श्रुतिपरम्पराद्वारा पुस्ता-पुस्तामा सदै आउछ । मुखमुखै टिपेर गाइने र कानकानै सुनेर मन रमाउने यसै परम्परामा नेपाली लोकजीवनमा पुस्तौदेखी लोकगीतहरु हुर्किएका, मौलाएका र भाङ्गिएका छन् । (कृष्ण प्रसाद पुराजुली, पूर्ववत्, पृ. १४८) नेपाली जनजीवनको यो साङ्गीकित क्षेत्र ज्यादै फराकिलो र फाटिलो छ । लोकजीवनमा लोकगीत तत्कालै रचेर गाइने भए तापनि यी प्रभावपूर्ण हुन्छन् । लोकगीतमा लोकका आसु, हासो, हर्ष, उल्लास, पीडाव्यथा, मिलनबिछोड आदिका अनुभूति अभिव्यक्त भएका हुन्छन् ।

लोकसाहित्यका विभिन्न विधाहरु मध्ये सबैभन्दा प्रचलित एवम् लोकप्रिय विधानका रुपमा रहेको लोकगीतका अनेक प्रकारहरु हुन्छन् । प्रत्येक जाति, समुदाय र क्षेत्रका आ-आफ्नै खालका

संस्कृति, रीतिरिवाज, चालचलन र परम्परा हुन्छन् । त्यसैअनुसार त्यहा गाइने लोकगीतिहरु पनि फरकफरक हुन्छन् । त्यसैले लोकगीतको कुनै खास वर्गीकरणभित्र सबै खालका लोकगीतहरुलाई समेट्न कठिन हुन्छ ।

भापा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा पनि आफ्नै खालका संस्कृति, रीतिरिवाज, चालचलन र परम्पराहरु छन् । यहा पनि अनेक खालका लोकगीतहरु गाइन्छन् । यहा गाइने सबै प्रकारका लोकगीतहरुलाई समेट्ने गरी यस क्षेत्रमा संकलित लोकगीतलाई आफ्नै किसिमले वर्गीकरण गर्नु उपयुक्त हुन्छ । त्यसैले विभिन्न विद्वानहरुले गरेका लोकगीतका पूर्वोक्त वर्गीकरणहरुलाई आधार मनेर भापा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा गाइने लोकगीतहरुलाई यहा सरचना र सहभागिताका आधारमा वर्गीकरण गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

५.२ संरचनाका आधारमा वर्गीकरण

लोकगीतका सन्दर्भमा संरचना भन्नाले लोकगीतको वनोट वा बुनोट भन्ने बुझिन्छ । लोकगीतको आन्तरिक वा बाह्य गरी दुई प्रकारको संरचना हुन्छ । बाह्य संरचनालाई आवरण वा पहिरन पनि भनिन्छ । यस बाह्य संरचना अन्तर्गत भाषा, लय, पंक्ति, अनुच्छेद, संङ्कथनजस्ता कुराहरु पर्दछन् । यी सबैको सामुहिक र कलात्मक समन्वयबाट नै लोकगीतको बाह्य संरचना निर्माण भएको हुन्छ । लोकगीतको आन्तरिक संरचना चाहि वस्तुको सिलसिलेवार संयोजन गरिएको सारपूर्ण टुङ्ग्याउनी हो । (ऐजन्, पृ. ७६ / लोकगीतको यही आन्तरिक संरचनामा भाव, अन्तर्लय, बिम्ब, प्रतीक, अलङ्कार आदिको भावात्मक र कलात्मक संयोजनबाट उच्च सौन्दर्यको सृष्टि भएको हुन्छ । संरचनाका आधारमा भापा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा गाइने लोकगीतहरुलाई लघुतम, लघु र कथात्मक गरी तीन प्रकारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ :

(क) लघुतम लोकगीत

कविता जस्तै लोकगीतमा पनि लघुतम रूप प्रचलित रहेको पाइन्छ । भावको एक तीव्र झिल्ला यस्ता गतिमा तरङ्गित भएको हुन्छ । भापा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा प्रचलित बालगीतलाई यसप्रकारका गीत अन्तर्गत राख्न सकिन्छ । यहा प्रचलित लघुतम बालगीतको एक नमुना यस प्रकार छ :

हु तु तु तु पन्जा

बाघपन्जा

कपर्दी खेल्दा क्या मज्जा

(ख) लघु लोकगीत

गीतले लिएको छोटो, छरितो सटीक विषयवस्तु अनुसारको भावनालाई प्रस्तुत गर्न खालका लघुतम भन्दा लामा लोकगीतलाई लघुगीत भनी नामाकरण गर्न सकिन्छ । लघुतम गीतका तुलनामा यस्ता प्रकारका गीत केही विस्तृत आकारका हुन्छन् । यस अन्तर्गत भ्वापा जिल्ला अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा प्रचलित दाइ, तीजे, देउसी, भैलो, एकोहोरी, दोहोरीजस्ता गीतहरु पर्दछन् ।

जस्तै : तीजको रहर आयो वरि लै !

(ग) कथात्मक गीत

कथात्मक गीतको संरचना लघुतम र लघुगीतको भन्दा लामो हुन्छ । यस्ता गीतले कथात्मक आयाम र गाथात्मक स्वरूप प्राप्त गरेका हुन्छन् । भ्वापा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा प्रचलित सागिनी, बालनजस्ता गीतहरुलाई यसप्रकारका गीत अन्तर्गत राख्न सकिन्छ ।

जस्तै : बुवाका घरमा नवै जोर परेवी
है बाबा नवै जोर परेवी ।

५.३ सहभागिताका आधारमा वर्गीकरण

लोकगतिको प्रस्तुतीकरणमा हुने सहभागिताका आधारमा पनि भ्वापा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा गाइने नेपाली लोकगीतहरुलाई एकलगीत, दोहोरीगीत र समूहगति गरी तीन वर्गमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

(क) एकलगीत

एक मात्र व्यक्तिले एकलै गाउने गीतलाई एकलगीत भनिन्छ । विभिन्न लय र भाकामा गाइने एकलगीत छोटो, मीठा र छरिता हुन्छन् । छोटो हुने हुनाले छोटो समयमै यस्ता गीतहरु गाउन र सुन्न सकिन्छ । सामान्य किसिमका नेपाली वाद्यवादन मादल, बासुरी आदिका साथमा गाइने एकलगीतमा नृत्य पनि प्रस्तुत गर्न सकिन्छ । एकलगीतमा मायाप्रीति लगायत अन्य विविध विषयवस्तु पनि समेटिएका हुन्छन् । भ्वापा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा यस्ता एकलगीतहरु निकै प्रचलित छन् ।

जस्तै : खाने भए खाऊ पानी सारेर,

जाने भए जाऊ माया मारेर ।

(ख) दोहोरीगीत

दुई व्यक्ति वा दुई पक्षका बीच सवाल-जवाफ गर्दै गाइने गीतलाई दोहोरी गीत भनिन्छ । यसलाई जुवारी पनि भन्ने गरिन्छ । दोहोरीगीत विशेष गरेर युवायुवतीका बीच अथवा युवाहरुको समूह र युवतीहरुको समूहका बीच गाइन्छन् । परिचयबाट शुरु हुने यस्ता गीतका बीचबीचमा मायाप्रीतिका अनेक प्रसङ्गहरु ल्याएर ख्यालठट्टा पनि गरिएको हुन्छ । यस्ता गीत गाउदा सवाल अनुसारको जवाफ गीतमै दिनुपर्ने हुदा गायक-गायिकाहरु सजग र चनाखा रहन्छन् । यस्ता गीत गाउन तार्किक शक्ति र सृजनशीलताको पनि आवश्यकता पर्दछ । विभिन्न भाका र लयमा गायने दोहोरीगीतले स्रोतहरुलाई मनोरञ्जन प्रदान गर्नुका साथै उनीहरुमा कुतूहलता र उत्सुकता समेत जगाउने गर्दछन् । यस्ता गीत भापा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा निकै प्रचलित छन् ।

जस्तै : कसकी छोरी कस्की हौ बहारी

शक्ति भए आउ, खेलौ जुवारी

(ग) समूहगीत

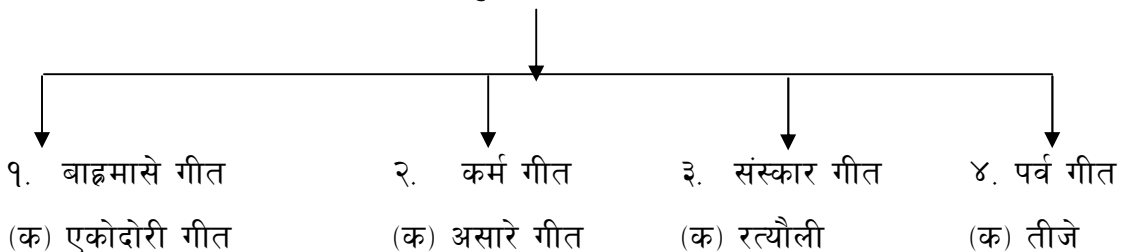
समूहका बीच वा सामूहिक रूपमा गाइने गीतलाई सामूहिक गीत भनिन्छ । यस्ता गीतमा पहिले एक व्यक्तिले गीतको भाका भिक्छ वा उठान गर्छ र त्यसैमा भाका मिलाएर गीत अगाडि बढाउन अन्य व्यक्तिहरुले स्वर थप्छन् । यस्ता गीतहरुमा सामान्य किसिमका वाद्यवादन मादल, बासुरी, खैजडी, मुजुरा आदिको प्रयोग गरिन्छ । भापा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा प्रचलित सागिनी, बालन र भजनजस्ता गीतहरुलाई समूहगीत अन्तर्गत राख्न सकिन्छ ।

जस्तै : कर्पूर गौरम् करुणा वतारम्

संसार सारं भुजेन्द्र हारम् ।

उपर्युक्त वर्गीकरणमा भापा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा गाइने सम्पूर्ण गीतहरु समेटिन नसक्ने हुदा यहा प्रचलित सबै खालका लोकगीतहरुलाई समेट्न विभिन्न विद्वान्हरुले गरेका लोकगीतका पूर्वोक्त वर्गीकरणलाई आधार मानी यहाका लोकगीतहरुलाई मोटामोटी रूपमा चार प्रकारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

भापा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा प्रचलित लोकगीतहरु

(ख) दोहोरी गीत	(ख) दाडा गीत	(ख) सिलोक	(ख) भैलो
(ग) सागिनी गीत			(ग) देउसी
(घ) बाल गीत			
(ङ) भजन			
(च) बालन			

१. बाह्रमासे गीत

बाह्रै महिनामध्ये जुनसुकै ऋतु वा महिनामा गाउन सकिने गीतलाई बाह्रमासे गीत भनिन्छ । कुनै विशेष परम्परा, संस्कार, रीतिस्थिति वा समयविशेषको वास्ता नगरी जुनसुकै समयमा पनि गाइने हुनाले बाह्रमासे गीतलाई समान्यगीत पनि भनिएको पाइन्छ । बाह्रमासे गीत छोटो र छरितो हुन्छन् । लोकजीवनका भावतरङ्गहरु यस्ता गीतमा तरङ्गित भएका हुन्छन् । विशेषगरी युवायुवतीका प्रेममय भावनाहरु अभिव्यक्ति हुने यस्ता गीतमा लोकजीवनका दुःख-सुख, हर्ष-बिस्मान, हासो-आसु, आशा-निराशाका साथै लोकजीवनका विधि-व्यवहार र मान्यतहरुको समेत चित्रण भएको हुन्छ । यस्ता बाह्रमासे गीत भूपा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा निकै लोकप्रिय रहेका छन् । यहा प्रचलित एकोहोरी, दोहोरी, सागिनी, बालन, भजन, बालगीतजस्ता गीतहरुलाई यस वर्गका गीत अन्तर्गत राख्न सकिन्छ ।

जस्तै : धानलाई रोप्नु छुपुमा छुपु हातैमा व्यू लिउाला,

अरुलाई भने बोली र बचन हजुरलाई ज्यू दिउाला ।

२. कर्म गीत

नेपाल कृषि प्रधान देश भएकाले यहाको अधिकांश ग्रामीण समाज कृषि व्यवसायमा नै निर्भर रहेको छ । भूपा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा बसोबास गर्ने अधिकांश मानिसहरुको मुख्य व्यवसाय कृषि नै हो । कृषि सम्बन्धी विभिन्न कार्य गर्दा शारीरिक थकान मेट्न र मनोरञ्जन प्राप्त गर्न यहाका मानिसहरुले लोकगीत गाउने गर्दछन् । यसरी कामका सिलसिलामा गाइने गीतहरु नै कर्मगीत हुन् । कुनै पनि काम गर्दा श्रम-परिहारका निम्ति गाइने भएकोले यस्ता गीतलाई श्रमगीत पनि भन्ने गरिएको हो । (चूडामणि बन्धु, (२०५८), पृ. १२३) नेपाली लोकसाहित्य, (काठमाडौं : एकता चुक्स) कर्मगीत अन्तर्गत असारमा धान रोप्दा गाइने आसारेगीत, मड्सीरमा धान भित्रयाउने बेला दाडा गर्दा गाइने दाडागीत पर्दछन् ।

जस्तै : मियोका टुप्पामा बसी गए कैली,

आजका दयरेलाई घिउका चैली ।

३. संस्कारगीत

हाम्रो समाजमा धर्म र संस्कृतिको महत्वपूर्ण स्थान रहि आएको छ । यहाका धेरैजसो बासिन्दाहरुले हिन्दू धर्म अनुसार विभिन्न संस्कार कर्महरु गर्दै आएका पाइन्छन् । जन्मदेखि मृत्युपर्यन्तका सम्पूर्ण संस्कारहरु धर्म र संस्कृतिसाग नै सम्बद्ध छन् । नेपाली जनजीवनमा जन्म, छैटी, न्वारन, पास्नी, व्रतवनध, विवाह, मृत्युजस्ता संस्कारकर्म गर्ने प्रचलन रहेको छ । यस्ता संस्कारकर्म गर्दा विभिन्न किसिमका गीतहरु गाउने गरिन्छ । अनारमुनी गा.वि.स. मा अन्य संस्कारकर्ममा त्यति गीत गाउने प्रचलन छैन । तर विवाह संस्कारका क्रममा यहा रत्यौली, सिलोक र खाडोजस्ता गीतहरु गाइन्छ । त्यसैले यहा प्रचलित रत्यौली, सिलोक र खाडोगीतहरुलाई संस्कारगीत अर्नात राख्न सकिन्छ ।

जस्तै : अनाधनी धनो देवः शेख चक्र गदा घर,

अक्षयम् पुण्डरीकाक्ष प्रेत मोक्ष प्रदोभव ।

४. पर्वगीत

चाडपर्व सिङ्गो नेपाली संस्कृतिकै एक महत्वपूर्ण पक्ष हो । आफ्ना रीतिरिवाज, परम्परा, धर्म, संस्कृतिलाई जीवन्त राख्न र मनोरञ्जन प्रदान गर्न चाडपर्वले महत्वपूर्ण, भूमिका खेलेका हुन्छन् । भ्पापा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा दशौ, तिहार, तीजजस्ता चाडपर्वहरु धूमधामसाग मनाउने गरिन्छ । यहा तिहारमा देउसी, भैलो र तीजमा तीजे गीतहरु गाइन्छन् । त्यसैले पर्वगीत अन्तर्गत यहाका देउसी, भैलो र तीजे गीतहरुलाई राख्न सकिन्छ ।

जस्तै : भैलेनी आयौं आगन,

गुत्यू चोलो भागन ।

५.४ निष्कर्ष

नेपाल अधिराज्यको पूर्वाञ्चलमा अवस्थित भ्पापा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा लोकसाहित्यका दृष्टिले धनी छ । लोकसाहित्यका अन्य विधाहरु भन्दा पनि लोकगीत यहा सबैभन्दा बढी लोकप्रिय रहेको देखिन्छ ।

भ्पापा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा प्रचलित लोकगीतहरुलाई तिनीहरुका प्रकृति हेरी बाह्रमासे, कर्म, पर्व र संस्कारगीत गरी जम्मा चार वर्गमा वर्गीकरण गरिएको छ । बाह्रमासेगीतहरु यहा जुनसुकै समयमा पनि गाइन्छन् । अन्य गीतहरु चाहि विशेष समय र सन्दर्भ अनुसार गाइन्छन् । दाडागीत मड्सीरमा दाउनी/दाडा गर्दा र असारेगीत असारमा

धान रोप्दा गाइन्छ । त्यस्तै यहा तिहारमा देउसी, भैलो र तीजमा तीजे जस्ता पर्वगीतहरु गाइन्छन् । यहाका विभिन्न संस्कारमा गाइने रत्यौली र खाडो गीत प्रमुख रहेक छन् ।

भापा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा गाइने यस्ता विभिन्न प्रकारका लोकगीतहरुले यहाका गाडाघर, पाटी, पौवा, चौतारी, डाडाकाडा, मेलापात आदिलाई नै गुञ्जायमान बनाएका छन् । यहा गाइने लोकगतिले परम्परादेखी चलिआएका धर्म, संस्कृति र परम्पराको संरक्षण गरिरहेका छन् । यसका साथै मानव जीवनका कथाव्यथा, हर्षउल्लास आदिलाई पनि सरल, सहज, छरितो र सजिलो तवरले अभिवक्त गरी मनोरञ्जनात्मकता समेत प्रदान गरेका छन् । यहा गाइने विभिन्न प्रकारका लोकगीतहरुमा यहाका मानिसका दुःखसुखका साथै गरिबीका कारण उत्पन्न अनेक सामाजिक समस्याको अभिव्यक्ति पनि पाइन्छ । यहा गाइने विभिन्न विषय समेटिएका नेपाली लोकगीतको आफ्नै सास्कृतिक महत्व रहेको छ ।

छैठो परिच्छेद

उपसंहार तथा निष्कर्ष

६.१ उपसंहार

भापा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा प्रचलित लोकगीतहरुको संकलन, वर्गीकरण र विश्लेषण शीर्षकको यस अध्ययन प्रतिवेदनको पहिलो परिच्छेदमा अध्ययन प्रतिवेदनका समस्या, उद्देश्य, औचित्य, सीमाङ्कन, अध्ययन प्रतिवेदनका रुपरेखा आदिको परिचय दिइएको छ ।

दोस्रो परिच्छेदमा भापा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ को संक्षिप्त परिचय दिइएको छ । यस क्रममा अनारमुनी गा.वि.स. को ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, भौगोलिक परिचय, राजनीतिक/प्रशासनिक, विभाजन, नदीनाला, शैक्षिक स्थिति, साहित्यिक स्थिति र सामाजिक जनजीवनका बारेमा सामान्य जानकारी गराइएको छ ।

परिच्छेद तीनमा लोकसाहित्यको एक प्रमुख अङ्ग लोकगीतको संक्षिप्त सैद्धान्तिक परिचय दिइएको छ । यस क्रममा विभिन्न उपशीर्षक अन्तर्गत लोकसाहित्यको परिचय, लोकगीतको परिभाषा, वर्गीकरण र विशेषता आदिबारे चर्चा गरिएको छ ।

परिच्छेद चारमा भापा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा प्रचलित नेपाली भाषाका लोकगीतको संकलन प्रस्तुत गरिएको छ र संकलित गीतलाईवर्गीकृत रुपमा राखिएको छ ।

परिच्छेद पाचमा भ्वापा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा प्रचलीत नेपाली लोकगीतहरूलाई प्रथमतः संरचना र सहभागिताका आधारमा वर्गीकरण गर्ने प्रयास गरिएको छ । यस्तो वर्गीकरण अन्तर्गत यहाका सम्पूर्ण लोकगीतहरू समेटिन नसकेकोले यहाका लोकगीतहरूलाई समग्र रूपमा बाह्रमासे गीत, कर्म गीत, संस्कार गीत र पर्व गीत गरी जम्मा चार प्रकारमा वर्गीकरण गरी सबै प्रकारका लोकगीतको सामान्य परिचय प्रस्तुत गरिएको छ । बाह्रमासे गीत अन्तर्गत पर्ने एकोहोरी, दोहोरी, सागिनी, बालगीत, भजन र बालनजस्ता गीतहरू यहा बाह्र महिना गाइन्छन् । यस्ता गीतले मानव जीवनका सम्पूर्ण पक्षलाई छोएका हुन्छन् । कर्मगीत अन्तर्गत पर्ने असरो, दाइ गीतहरूले यहा गरिने कामको परिचय दुनका साथै यिनमा यहाको कृषक जीवनका भोगाइ र मनोदशाहरू व्यक्त भएका हुन्छन् । संस्कारगीत अन्तर्गत पर्ने रत्यौली, सिलोक, खाडोजस्ता गीतहरूले यस जिल्लाको परम्परित संस्कारको संरक्षण गर्दै आएका छन् । तीजे, भैलो, देउसीजस्ता पर्वगीतहरूले यस जिल्लामा प्रचलित चाडपर्वहरूको जानकारी गराउछ ।

६.२ निष्कर्ष

प्रस्तुतिका दृष्टिले भ्वापा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा प्रचलित सबै लोकगीतहरू आ आफ्नै किसिमका छन् । कुनै गीतहरू पुरुषद्वारा मात्र गाइन्छन् भने कतिपय गीतहरू महिलाहरूले मात्र गाउने गर्दछन् । जस्तै यहा बालन, खाडो, दाइजस्ता गीतहरू पुरुषले मात्र गाउनुहुने भने तीजे, रत्यौली, सागिनी, भैलो जस्ता गीतहरू महिलाले मात्र गाउनुहुन्छ । त्यस्तै कुनै गीतहरू महिला र पुरुष दुबैले गाउने गर्दछन् : जस्तै एकोहोरी, दोहोरी, बालगीत, सिलोक, असारे आदि । यहा गाइने कतिपय लोकगीतहरू आख्यानरहित छन् भने कतिपय गीत सूक्ष्म आख्यानात्मक छन् । आख्यानात्मक गीतहरूमा सागिनी, बालन, खाडोजस्ता गीतहरू पर्दछन् । यी गीतहरू कुनै एकल गायनमा आधारित छन् भने कुनै दोहोरो गायनमा आधारित छन् । त्यस्तै कतिपय लोकगीतहरू सामूहिक गायनमा आधारित छन् । तीजे, भैलो, देउसी, सागिनी, बालन आदि गीतहरू सामूहिक रूपमा गाइन्छन् भने दाइ, खाडो आदि गीतहरू एकल रूपमा गाइन्छन् । त्यस्तै असारे, सिलोकजस्ता गीतहरू चाहि एकलै गाउनुका सौ दोहोरीका रूपमा पनि गाइन्छन् । अनारमुनी गा.वि.स. मा गाइने लोकगीत यहाको समाजको भावभूमि उतारिएको पाइन्छ । यहाका लोकगीतहरूमा लोकजीवनका विरह-वेदना, मिलन-बिछोड, घात-प्रतिघात, पारिवारिक असन्तुष्टि, आर्थिक र प्राकृतिक चित्रण नारीहरूका बाध्यता, विवशता र गृहस्थी जीवनका तीतामीठा अनुभूतिलाई व्यक्त गरिएको हुन्छ ।

अनारमुनी गा.वि.स. का सबैजसो लोकगीतमा सामाजिक जीवनको चित्रण कुनै न कुनै रूपमा गरिएको पाइन्छ । समाज नै लोकगीतको सिर्जनास्थल हो । लोकगीतमा जे व्यक्त गरिएको

हुन्छ, त्यो समाजसापेक्ष नै हुन्छ । समाजमा विद्यमान कृषि पेसा, मानवीय माया-ममता, संयोग-वियोग, युवायुवतीमा हुने प्रेमभाव बालबालिकाप्रति समाजको चासो, गरिबी, अशिक्षा आदि विषयवस्तु चित्रण, आर्थिक जीवनको चित्रण, लवाई ख्वाई सम्बन्धी कुराहरुको चित्रण पनि पाइन्छ । यी गीतमा प्राकृतिक सौन्दर्यको चित्रण पनि जिवन्त रूपमा गरिएइको हुन्छ ।

संरचनाका दृष्टिकोणले हेर्दा यहाका लोकगीतमा विविधता पाइन्छ । यहा प्रचलित कतिपय लोकगीतमा स्थायी र अन्तरा दुबै पाइन्छन् भने कतिपय लोकगीतमा स्थायीको व्यवस्था देखिदैन । यहा गाइने गीतमा एक पाउमा न्यूनतम दुई तीन अक्षरदेखि लिएर अधिकतम बाईस-चौबीस अक्षरसम्म रहेको पाइन्छ । यहाका लोकगीतहरु न्यूनतम दुई पंक्तिमा हुन्छन् भने अधिकतम विस्तारित गीतको प्चलन पनि यहा देखिन्छ ।

लय वा भाकाका दृष्टिले पनि यहाका लोकगीतहरुमा विविधता पाइन्छ । यहाका लोकगीतमा प्रचलित लोकप्रिय भाका चाहि चुड्के र भ्याउरे हुन् । यी गीतहरुका धेरैजसो पहिलो पंक्ति लगायत संगित मिलाउन र दोस्रो पंक्ति गीतको मूल भाव व्यक्त गर्न प्रयोग भएको देखिन्छ । यहाका कतिपय गीतहरु छोटो लयमा र कुनै लामा लयमा गाइन्छन् ।

अभ्रसम्म पनि नेपाली लोकगीतका छन्द र लयको व्यवस्थित अध्ययन भइनसकेकाले यस सम्बन्धी कतिपय समस्याहरु रहेका छन् । यति हादाहादैपनि लयगत भेदहरुको पहिचान गर्न स्थानीय प्रचलन अनुसार ती लयहरुको नामाकरण गरिएको पनि देखिन्छ ।

भापा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा प्रचलित लोकगीतमा प्रयुक्त भाषिक स्वरूप पनि आफ्नै प्रकारको छ । यस क्षेत्रका लोकगीतमा कृत्रिमता वा बनावटरहित सरल, सरस, स्वाभाविक भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । यहाका लोकगीतमा पर्याप्त मात्रामा स्थानीय भाषिकका शब्दहरुको प्रयोग भएको पाइन्छ । अङ्ग्रेजी, हिन्दी आदि आगन्तुक शब्दका परिवर्तित रूप पनि यी गीतमा प्रयोग भएको देखिन्छ । यहाका लोकगीत लोकतत्वले भरिएका हुन्छन् र लोकविश्वास, लोकका मान्यता एवम् स्थानीय बोलचालका भाषा, थेगा, आदिको प्रयोगले यिनमा रोचकता र कौतूहलता थपिएको देखिन्छ ।

यहा संकलित गीतमा प्रयोग भएका अनुकरणात्मक शब्दले श्रुतिमाधुर्य थपेका छन् भने निपातको प्रयोगले अभिव्यक्तिलाई तिख्खर बनाएका छन् । यहाका लोकगीतहरु वर्णनात्मक र विवरणात्मक शैलीमा प्रस्तुत गरिएका छन् । यहाका कतिपय लोकगीतहरु संवादात्मक शैलीमा प्रस्तुत गरिएका पाइन्छन् भने कतिपय लोकगीतहरु लोकका अन्तर्हृदयका भावनाहरुलाई एकालापीय रूपमा प्रस्तुत गरिएका पनि देखिन्छन् । यहाका लोकगीतहरु एकल, युगल, सामूहिक एवं अभिनयात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएका हुन्छन् ।

निष्कर्षमा के भन्न सकिन्छ, भने अनारमुनी गा.वि.स. का लोकगीतमा यहाको स्थानीय लोकधारणा, सामाजिक परिवेश, आर्थिक अवस्था, धार्मिक विश्वास, शैक्षिक स्थितिका साथै लोकमानसका विविध पक्षको चित्रण गरिएको पाइन्छ। त्यसैगरी यिनमा यहाका मानिसका आसु-हासो, मिलन-बिछोड, उत्साह-उमङ्ग भाव पनि प्रकट भएका हुन्छन्।

६.३ सम्भाव्य शोधशीर्षकहरु

भापा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ का लोकगीतको संकलन र अध्ययनसाग सम्बन्धीत प्रस्तुत अध्ययन प्रतिवेन प्रतिवेदन यहाका लोकगीतको अध्ययनका क्षेत्रमा अवश्यै महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ, तापनि लोकसाहित्यको पूर्णाङ्ग अध्ययन प्रस्तुत अध्ययन प्रतिवेदनमा पनि हुन सकेको छैन। यसमा लोकसाहित्यको एउटा विधा लोकगीतलाई मात्र समेटिएको छ। त्यसैले भविष्यमा यहा लोकसाहित्यका अन्य विधाहरुको पनि अध्ययन गर्नु आवश्यक छ। त्यसैले अनारमुनी गा.वि.स. मका लोकसाहित्यका सम्पूर्ण पक्षलाई समेट्ने गरी भविष्यमा शोधकार्य गर्नका लागि निम्नलिखित अध्ययन प्रतिवेदन शीर्षकहरु सम्भाव्य देखिन्छन् :

- (१) नेपाली लोकसाहित्यमा भापा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ को योगदान
- (२) भापा जिल्ला अन्तर्गत अनारमुनी गा.वि.स. वार्ड नं. ३ मा प्रचलित लोककथाहरुको अध्ययन
- (३) अनारमुनी गा.वि.स. प्रचलित उखान-टुक्काको अध्ययन

सन्दर्भग्रन्थ-सूची

(क) पुस्तक

१. अनिल, सन्तराम, (१९७५) *कन्नोज लोकसाहित्य*, दिल्ली : अभिनव प्रकाशन,
२. आर. डि. र एल. एल., (२०२३) *नेपालका विभिन्न जाति र लोकगीत : एक परिचय*, ललितपुर : जगदम्बा प्रकाशन ।
३. उपाध्याय, केशव प्रसाद, (२०४८) *पूर्वीय साहित्य सिद्धान्त*, (दो.सं.), काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
४. उपाध्याय, कृष्णदेव, (१९९८) *लोकसाहित्यकी भूमिका* (सा.सं.), प्रयाग : साहित्य भवन लिमिटेड ।
५. कन्दड्वा, काजीमान, (२०२०) *नेपाली जनसाहित्य*, काठमाडौं, रायल नेपाल एकेडेमी ।
६. कोइराला, कृष्णराज, (२०४९) *नेपालीलोकगीत सङ्ग्रह*, विराटनगर : कोइराला प्रकाशन ।
७. कोइराला, शम्भुप्रसाद, (२०५५) *लोकसाहित्य सिद्धान्त र विश्लेषण*, विराटनगर : धरणीधर पुरस्कार प्रतिष्ठान ।
८. गिरी, जीवेन्द्रदेव, (२०५७) *लोकसाहित्यको अवलोकन*, काठमाडौं एकटा प्रकाशन ।
९. जोशी, सत्यमोहन, (२०४१) *हाम्रो लोकसंस्कृति*, काठमाडौं : रत्नपुस्तक भण्डार ।
१०. त्रिपाठी, वासुदेव, (२०३२) *सिंहावलोकन* (दो.सं.) काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
११. थापा धर्मराज, (२०३०) *गण्डकीका सुसेली*, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
१२. थापा, धर्मराज र हंसपुरे सुवेदी, (२०४१) *नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना*, काठमाडौं पा.वि.के. त्रि.वि. ।
१४. दिवस, तुसली (सम्पा), (२०३२) *नेपाली लोकसंस्कृति संगोष्ठी, काठमाडौं* : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।

१५. नेपाल, पूर्णप्रकाश यात्री (२०४१) **भेरी लोकसाहित्य**, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
१६. नेपाल सरकार, सञ्चार मन्त्रालय, (२०३१) **मेचीदेखि महाकाली** (भाग १) काठमाडौं ।
१७. पन्त, कालभक्त, (२०२८) **हाम्रोसांस्कृतिक इतिास**, स्याङ्जा : लेखक स्वयम् ।
१८. पराजुली, कृष्णप्रसाद, (२०५७) **नेपाली लोकगीतको आलोक**, काठमाडौं : वीणा प्रकाशन ।
१९. बन्धू, चण्डामुणि, (२०५८) **नेपाल लोसाहित्य**, काठमाडौं : एकटा बुक्स ।
२०. लोहनी लक्ष्मण, (२०२२) **रोदीघर** (दो.सं.), काठमाडौं रत्नपुस्तक भण्डार ।
२१. शोध, शोधकर्ता र निर्देशक - डा. चुडामणि बन्धु, रत्न पुस्तक भण्डार ।
२२. शाध विधि - मोहन राज शर्मा र खगेन्द्र लुइटेल्, साभा प्रकाशन ।

(ख) कोश

१. पोखरेल, बालकृष्ण र अन्य (सम्पा.), (२०४०) **नेपाली बृहत् शब्दकोश** काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
२. वर्मा, धीरेन्द्र (सम्पा.) (२०२०) **हिन्दी साहित्यकोश** (भाग १) (दो.सं.) वारणसी : ज्ञानमण्डल लिमिटेड ।
३. शर्मा, वसन्तकुमार 'नेपाल', (२०५८) **नेपाली शब्दसागर** (दो.सं.) काठमाडौं : भाभा पुस्तक भण्डार ।

(ग) पत्र-पत्रिका

१. घिमिरे, कृष्णप्रसाद, "लोकगीतको परिभाषा र वर्गीकरण", (२०५४) **कुञ्जिनी**, (साहित्य समालोचना विशेषाङ्क), वर्ष ५, अङ्क ३ ।
२. जोशी, सत्यमोहन, "लोकगीतको भूलक", (२०१३) **प्रगति**, (वर्ष ३, अङ्क २, पूर्णाङ्क १४, १)